

KASTEEL & BUITENPLAATS

DECEMBER 2017 | JAARGANG 19 | NR. 59

IN DEZE UITGAVE

NKS

KENNISCENTRUM VOOR
KASTEEL EN BUITENPLAATS

DE KAATSBANEN VAN DE PRINSEN VAN ORANJE | DE RENTMEESTER:
VAN ADMINISTRATEUR TOT ADVISEUR | HYDEPARK. EEN PARK VOL
PRAKT, PRAAL EN VERNUFTIGHEDEN

REDACTIONEEL

Het laatste nummer van 2017 gaat in op enkele bijzondere onderwerpen. Sport en kastelen worden niet vaak in één adem genoemd, maar het blijkt dat onze vroegmoderne voorouders al evenzeer leden aan 'sportverdwazing', zoals het honderd jaar geleden bezorgd heette, als onze moderne maatschappij. Bij diverse kastelen en buitenplaatsen waren sportvoorzieningen aangelegd. We openen met een artikel over kaatsbanen (een oude vorm van tennis) bij stadhoudelijke paleizen en buitens, volgend jaar volgt een artikel over kaatsbanen van de lagere adel. Eén van de onderscheiden tussen landgoederen enerzijds en kastelen en buitenplaatsen aan de andere kant, is dat de eerste categorie een sterk economische functie heeft. De hoofdrol daarin is weggelegd voor de rentmeester, een wat onderbelichte beroepsgroep. Aan rentmeesters wordt in dit nummer dan ook welverdiende aandacht besteed. Het omslag is geïnspireerd door dat artikel: een rijk gevulde dis met daarin de opbrengst van een jachtpartij, een van de typische buitenplaatsevenementen waarin de rentmeester een belangrijke rol vervulde. Verder kunt u weer genieten van de gebruikelijke mix van onderwerpen. Door persoonlijke omstandigheden ontbreekt dit keer de column van Carla Oldenburger. De redactie is versterkt met Jacques Hendrickx, die niet alleen inhoudelijk meeleeft, maar ook de taalkundige kant scherp in de gaten houdt. We hopen u daarmee een nog prettiger leeservaring te bieden en wensen u, als lezers van het blad en donateurs van de NKS, een goed 2018 toe.

> ENTREE KAATSBAAN, BUITENHOF DEN HAAG DOOR
D. MAROT, GEMEENTEARCHIEF S-GRAVENHAGE

D o n a t u s

Dé kerken- en monumentenverzekeraar van Nederland

COLOFON

Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats en verschijnt 4 keer per jaar.

REDACTIEADRES

Kasteel & Buitenplaats
Postbus 123 | 3960 BC
Wijk bij Duurstede | 0343-578995
Email: f.vogelzang@kastelen.nl
banknummer NKS NL24ABNA0470759267
ISSN: 2405-7231

Los nummer € 3,50 exclusief verzendkosten

REDACTIE

dr. Fred Vogelzang, ir. Rob Gruben, drs. Jacques Hendrickx en drs. Lucie Wessels

AAN DIT NUMMER WERKTEN VERDER MEE

Mariska de Boer, C. de Bondt, Nienke Welle MA, ir. Rob Gruben, prof. dr. Yme Kuiper, drs. Ben Olde Meierink, prof. dr. Hanneke Ronnes, dr. Fred Vogelzang

Volg ons ook op facebook: <http://www.facebook.com/nkskasteelenbuitenplaats>
De uiterste inleverdatum voor kopij voor het volgende nummer is 15 januari 2018

OMSLAG

Stilleven met fruit en gevogelte. In het midden een rieten mand met druiven, pruimen, perziken, een meloen, granaatappels en een tak stokroos. Hierbij liggen ook verschillende dode vogels, waaronder een fazant. Links op de voorgrond een jachtgeweer, linksachter een weitas, door Elisabeth Iosetta Hoopstad, 1842. Collectie Rijksmuseum Amsterdam

ONTWERP

ten Have creatieve communicatie, Zoelen

OPMAAK

NKS by GH

DRUK

GVO grafisch bedrijf B.V. Ponsen & Looijen te Ede. Oplage: 2000

DONATEUR WORDEN?

Meld u aan via www.kastelen.nl

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn. Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting. U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

INHOUDSOPGAVE

DE KAATSBANEN VAN DE PRINSEN VAN ORANJE. DEEL 1 VAN ADELIIJKE KAATSBANEN, 1450-1800	3
COLUMN: NEMERLAER EN HET SPOOK	9
DE RENTMEESTER: VAN ADMINISTRATEUR TOT ADVISEUR	10
COLUMN: A MANORIAL WORLD?	16
HYDEPARK. EEN PARK VOL PRACHT, PRAAL EN VERNUFTIGHEDEN	18
RECENSIE: OUDHEID ALS AMBITIE: DE ZOEKTOCHT NAAR EEN PASSEND VERLEDEN 1400-1700	21
CONFLICT OVER HET BEHOUD VAN EEN FEODAAAL VERLEDEN DE GRUYTEMASTINS IN SNEEK	24
BOEKEN	30

DE KAATSBANEN VAN DE PRINSEN VAN ORANJE

DEEL 1 VAN ADELIIKE KAATSBANEN, 1450-1800

> Cees de Bondt

Tennis historicus

Ons huidige tennis ontstond van de ene dag op de andere. Het moment is zelfs precies te bepalen. Op 23 februari 1874 verkreeg de Britse majoor Walter Clopton Wingfield octrooi voor zijn uitvinding, die bekend werd als 'lawn tennis' en later als 'tennis'. Bij zijn octrooiaanvraag had Wingfield aangegeven dat hij de voornaamste regels voor zijn tennisspel had overgenomen uit *The Ancient Game of Tennis*, namelijk de puntentelling (15-0, 30-0, enz.) en het slaan van de bal met een racket over een net. Wat Wingfield respectvol *The Ancient Game of Tennis* noemde, werd al 400 jaar lang gespeeld, maar dan binnen vier muren, en meestal deels overdekt. Een bouwwerk voor het spel vond majoor Wingfield te gecompliceerd en te duur; zijn balspel, gespeeld op een fraai geschoren grasveld, was veel eenvoudiger, en goedkoper.

In Nederland heette zo'n gebouw waarbinnen dit oude tennis spel werd beoefend, een 'kaatsbaan'. Ons land telde tussen 1450 en 1800 ruim 200 van deze banen. De prinsen van Oranje waren verslingerd aan het spel en bezaten kaatsbanen bij minstens zes van hun kastelen. Ook bij menig adellijk kasteel in ons land lag een kaatsbaan. Een eerste oriënterend onderzoek heeft vermeldingen naar in totaal tenminste twintig banen opgeleverd, de eerste al in de vijftiende eeuw. In dit artikel beschrijf ik de prinselijke banen, in een later nummer van *Kasteel en Buitenplaats* ga ik in op de adellijke banen.

EEN STUKJE STADSGESCHIEDENIS

Het begrip 'kaatsbaan' is voor de meesten van ons een onbeschreven blad, ook voor veel historici. We kennen allen het Friese kaatsen, waarbij gespeeld wordt binnen een perk of grasveld. Voor de hier te behandelen kaatsbanen betreft het een ommuur-

> STUDENTEN VAN DE UNIVERSITEIT VAN PADUA AAN HET KAATSEN.
GOUACHE UIT ALBUM AMICORUM VAN 1610

de ruimte. Aanvankelijk waren kaatsbanen open, maar vanaf het midden van de zestiende eeuw werden deze steeds regelmatig overdekt, zodat de spelers zich hier het gehele jaar konden uitleven. Deze overdekte banen ontstonden voor het eerst bij adellijke kastelen.

Spel en vertier zijn een wezenlijk onderdeel van het sociale leven. Een rudimentaire versie van het kaatsspel werd reeds in de dertiende en veertiende eeuw gespeeld op straat, op pleinen en op binnenhoven, overal waar er voldoende ruimte beschikbaar was. De aanwezigheid van muren en bij voorkeur een aflopend dak werden steeds essentiëler. In de loop van de tijd hadden spelers ondervonden dat het zo maar naar elkaar toegooien van

> LEES VERDER OP PAGINA 4

> STUDENTEN VAN DE UNIVERSITEIT VAN LEIDEN SPELEN KAETS, DOOR CRISPIJN VAN DE PASSE, RIJSMUSEUM AMSTERDAM

> PRINS CARLO EMANUELE II EN ZIJN BROER FRANCESCO GIACINTO, DOOR FRANCESCO CAIRO, 1636 - PALAZZINA DI CACCIA DI STUPINIG, TURIJN, ITALIË

een bal ging vervelen. Een muur, met een dakje - waar winkeliers soms hun producten, zoals vlees, onder ophingen om te drogen - zorgde voor een uitdaging tijdens een kaatspartij. Je kon je tegenstander verrassen door met gebruikmaking van deze elementen je technische vaardigheden van het spel uit te buiten, en zo te zegevieren.

Toen spelers vervolgens een simpel slaghout gingen gebruiken in plaats van de blote hand veroorzaakte dat regelmatig schade aan de omgeving. Stedelijke autoriteiten zagen zich daarom genoodzaakt verbodsbepalingen uit te vaardigen. Reeds rond 1400 werd het 'teneyten' (ook 'teneysen' en 'daneysen') genoemd in Rotterdamse en Utrechtse keuren.¹ In de zestiende eeuw werden de kaatsers voor het beoefenen van hun spel via keuren verbannen naar speelvelden buiten de stadspoorten (deze vorm zou zich ontwikkelen tot het Friese kaatsen). Een alternatief voor het kaatsen binnen de stad, zo werd gesteld in een Amsterdamse keur uit 1564, was het maken van een baan 'tottet kaatsen gemaect', omgeven door vier muren, waar de spelers zich naar hartenlust konden uitleven zonder schade te berokkenen aan de omgeving.² Beoefening van het kaatsspel werd zodoende exclusiever. Een dergelijk kaatsbaangebouw moest worden gehuurd, of men moest voor een kaatspartij worden uitgenodigd door de eigenaar.³

De Amsterdamse regentenfamilie Spieghel bezat twee van de vier kaatsbanen die de stad ten tijde van de keur uit 1564 rijk was, de 'Groote Caetsbaen' aan één zijde van de Nieuwezijds Achterburgwal (de huidige Spuistraat) en de 'Cleijne Caetsbaen' aan de andere zijde, bij wat nu de Vliegendesteeg is. De grote baan was door de afmetingen beter toegerust voor het spel met het racket, waarvan het gebruik steeds meer in zwang raakte. Aan de bekende letterkundige Hendrik Laurensz. Spieghel en zijn relatie met het aloude tennisspel worden we herinnerd via een uitspraak opgetekend uit zijn zedengeschrift *Hert-Spiegel*: 'Die van het dack niet kaetsen kan, blijf uyt de baan',⁴ een zinsnede die ingeburgerd raakte als spreekwoord. Het betekent zoiets als 'men waagt zich pas aan iets, indien men zich hiertoe volledig in staat acht'. We kunnen niet uitsluiten dat de familie Spieghel een Italiaans spelregelboekje had geraadpleegd bij het ontwerp van de 'Groote Caetsbaen' in Amsterdam, bij gebrek aan een Nederlands alternatief. Het Italiaanse boekje bevat een gedetailleerde plattegrond van dit nieuwste type kaatsbaan, die de specifieke lay-out van de baan inzichtelijk maakt. Er waren twee categorieën kaatsbanen. Het oudere type was de *steccato minore* en de nieuwe versie de *steccato maggiore*. De eerste baan was kleiner van

1 J.W.P. Drost, *Het Nederlands Kinderspel in de 17e eeuw* (Den Haag 1914), p. 64

2 In 1617 speelden Amsterdamse jongelingen nog steeds 'dack-kaetsen', op de Korenmarkt. Een keur verbood het spel om de volgende reden: 'dat mede door 't selve kaetsen ende werpen 't Ley-dack van de selfde Marckt seer wort geramperneert', *Handvesten; ofte Privilegien ende Octroyen* [...] der Stad Amstelredam (Amsterdam 1748), 9 augustus 1617, p. 801. Men denke aan ons spreekwoord 'Van een leien dakje gaan', dat verwijst naar de opslag in het aloude kaatsspel

3 De volgende studies zetten de ontwikkeling van het kaatsen tot het tennis in historisch perspectief: J.J. Kalma, *Kaatsen in Friesland. Het spel met de kleine bal door de eeuwen heen* (Franeker 1972), pp. 42-70; Cees de Bondt, *Heeft yemant lust met bal of met reket te spelen ...? Tennis in Nederland tussen 1500 en 1800* (Hilversum 1993)

4 H.L. Spieghel, *Hertspiegel en andere zede-schriften* (Amsterdam 1614), p. 154

formaat, ongeveer 20 x 7 meter, met afdakjes langs twee van de muren. De nieuwe categorie, van het *maggiore* type was groter en bezat luifels langs drie muren, luifels die de Fransen zo fraai 'gallerie' noemen, laat auteur Scaino ons weten. Deze zijn zeer geriefelijk voor de hoge gasten, die hier een dergelijke nobele krachtmeting mogen aanschouwen. Zoals het een humanistisch traktaat betaamt, benadrukt Scaino onophoudelijk dat het kaatsspel beoefend werd door vrijwel alle epische helden uit de Oudheid, de grootste geleerden zowel als de meest gelouterde militaire bevelhebbers. Voor een Renaissance-prins legde de overwinning op een rivaal in het 'corda'-spel net zoveel gewicht in de schaal als een victorie op het slagveld. In Frankrijk werd bij het Louvre een grote kaatsbaan aangelegd en Rome had tussen 1550 en 1700 25 banen, waarvan er 21 onderdeel waren van een paleis of villa.⁵ Een vroeg voorbeeld van een open baan in ons land betreft de 'Caetsbaen' die rond 1500 werd aangelegd op het Binnenhof. Sinds 1999 ligt er een gedenksteen op de plek achter de Ridderzaal waar deze baan lag, ter herinnering aan 'De eerste Tennisbaan van Nederland'.

DE PRINSEN VAN ORANJE: HET BINNENHOF, DEN HAAG

In de veertiende eeuw onthaalde hertog Albrecht van Beieren, tevens graaf van Holland, zijn gasten op het Binnenhof op ridder- en steekspelen. Hij is de eerste bewoner van het Binnenhof bij wie wij een verwijzing naar het kaatsspel aantreffen: 'ghepaveyt daer mijn heer te kaetsen pleeght [...]'.⁶ Op een vlakke ondergrond stuitte de bal beter, vandaar het nieuwe plaveisel. In de vijftiende eeuw lag de kaatsbaan, of kaatshof, naast de 'Groote

Sael' (nu Ridderzaal): 'die muyr besyden die groote sael gehoight, daer men caetst' en in 1460 werden er 'verriers' (schotten) geleverd 'die voir die glazen op de groote sael geset syn opdat opdat sy niet stuck souden kaetsen'. Het is duidelijk, het spel veroorzaakte schade aan omliggende gebouwen, niet lang daarna wordt de geïmproviseerde baan naast de 'Groote Sael' dan ook niet meer genoemd.

Philips de Schone, landsheer in de Nederlanden, verbleef regelmatig op het Binnenhof in Den Haag. Philips, volgens overlevering de eerste racketbezitter van ons land, liet in 1500 een kaatsbaan aanleggen op het Binnenhof, niet meer naast, maar achter de 'Groote Sael'. Het betrof een door vier muren omringde baan. In het begin van de zestiende eeuw maakte men bij de bouw van kaatsbanen nog gebruik van hout. Maar dit had zo zijn nadelen, getuige een rekening uit 1525: '[...] kaetsbaen met oude en nieuwe tegelen in orde gemaect, sijnde het oude hout geheel verwatert en bedorven [...]'.⁷

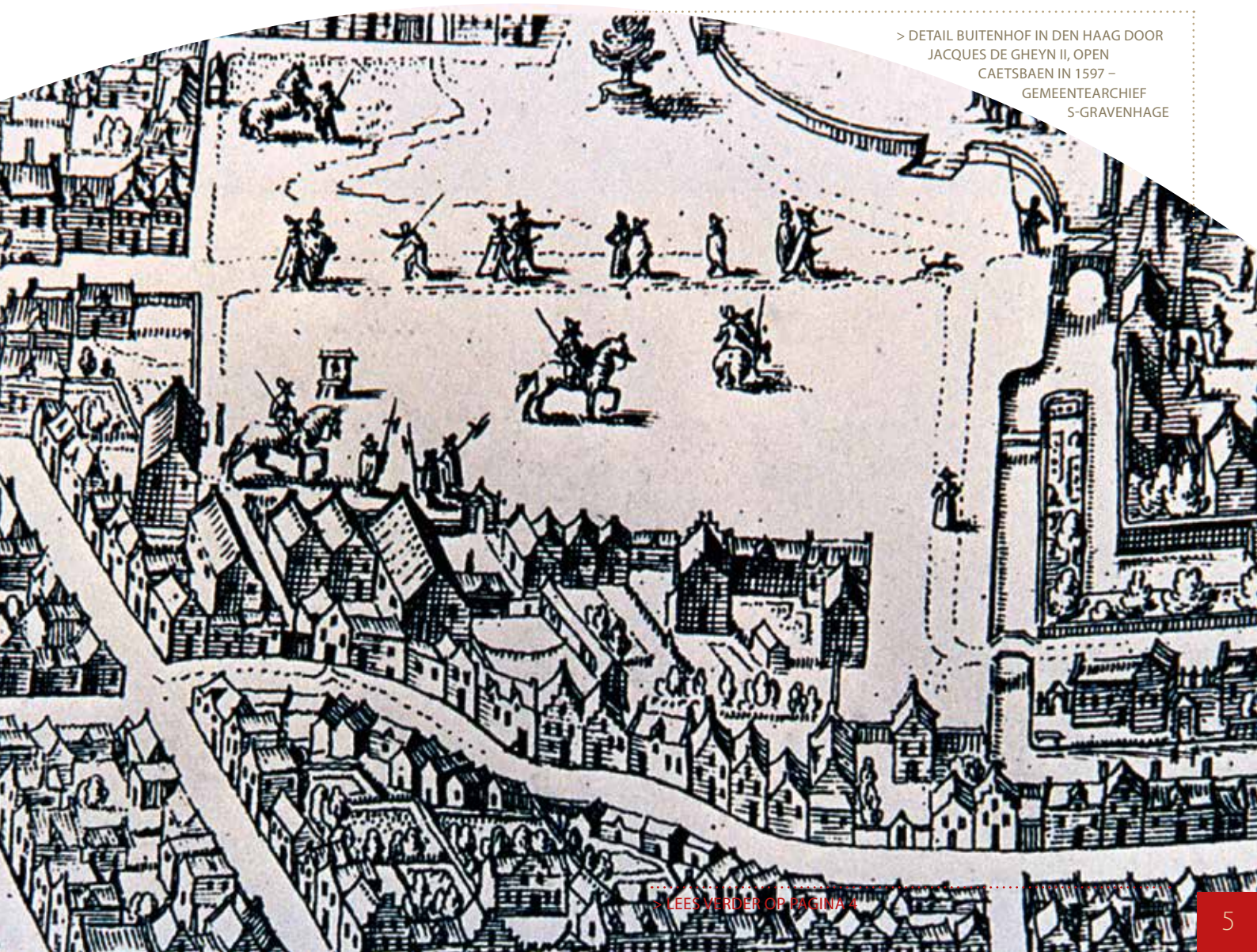
De stadhouder van Holland, Hendrik III van Nassau, liet een nieuw vertrek bouwen boven de kaatsbaan, en hij kreeg zodoende een fraai uitzicht op wat zich daar afspeelde. In 1530 zette Hendrik metselaars aan het werk, vier nieuwe muren werden gemetseld,

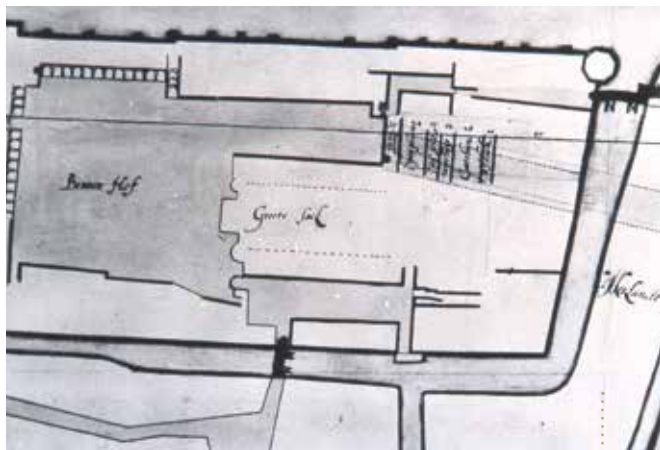
⁵ Zie de digitale database, toegankelijk via de homepage van de website: real-tennis.nl. Real tennis is de internationale benaming voor de voorloper van tennis. Er zijn wereldwijd ongeveer 7.000 real tennissers. Er bestaan 46 real tennisclubs, in het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, De Verenigde Staten en Australië

⁶ De bouwhistorische ontwikkeling van de kaatsbaan staat beschreven in: G. C. Calkoen, 'Het Binnenhof van 1247-1747', *Jaarboek Die Haghe* (1902) pp. 35-182; *Jaarboek die Haghe* (1903), pp. 144-174

⁷ Algemeen Rijksarchief, Grafelijkheidsrekenkamer, Rekeningen, nr. 360, f. 71v en 78v, over werkzaamheden aan de kaatsbaan

> DETAIL BUITENHOF IN DEN HAAG DOOR
JACQUES DE GHEYN II, OPEN
CAETSBAEN IN 1597 –
GEMEENTEARCHIEF
S-GRAVENHAGE

> PROJECTIETEKENING VAN DE CAETSBAEN OP HET BINNENHOF, ACHTER DE GROOTE SAEL

> ZO MOET DE KAATSBAAN VAN HET BINNENHOF ER HEBBEN UIT GEZIEN. HET BETREFT HIER DE ROYAL TENNIS COURT VAN FALKLAND PALACE, IN SCHOTLAND, VAN 1539

hoger en steviger dan daarvoor, zodat de ballen minder frequent uit de baan vlogen. Een andere kostenpost geeft aan dat er nog steeds wel hout werd verwerkt: '[...] 104 kwartier plancken verbezigt in de caetsbaen [...]', voor het maken van een 'loef' (luifel) aan één lange zijde, en aan de achterzijde van de baan, waaronder galerijen werden aangebracht. Via dit aflopend dak werd de bal naar de tegenstander geslagen, wat we nu de service zouden noemen. Toeschouwers konden plaats nemen in de galerijen. In zijn *Apologie* (1581) verontschuldigt prins Willem van Oranje zich dat hij net als vele andere jonge edelen aanvankelijk meer tijd besteedde aan de jacht, toernooien en het kaatsspel dan aan het verwerven van zaligheid.⁸ In 1561 gaf Willem van Oranje opdracht 'die caetsbane op mijne Hoogheys hove in den hage' te vernieuwen, te vergroten en te verhoogen. Wanneer we ons realiseren dat de afmetingen van de kalkstenen baan toentertijd circa 30 x 10 meter bedroegen, worden de indrukwekkende karrenvrachten materiaal bij de afrekening duidelijk: '102.000 dubbele hartstenen; 40 tonnen teer, 60 hoet kalk, 6.000 tegels en 100 wagens zand'.⁹ De voornaamste kostenpost in de rekening van 1444 ponden, was het transport van het benodigde bouw materiaal. Het zal ons wellicht verbazen, maar een verbodsbepaling uit 1588 maakt melding dat er ook in de eerbiedwaardig Ridderzaal op het Binnenhof werd geëts. Een 'Placcaet, beroerende het Bal-Slaen', uitgevaardigd in 1588 door Maurits, Prins van Oranje, laat zien dat het kaatsen en het 'Bal-Slaen' (zeg maar de oervorm van het kaatsen, gespeeld door het gewone volk op straten en pleinen) de omgeving veel schade berokkende. Het Plakkaet verbiedt 'voortaen in den Sale van den voorsz. Hove ende binnen het binnen en buytenhof te caetsen, kooten en den Bal-slaen'.¹⁰ De bouwhistorische ontwikkeling van de 'caetsbaen op den hove' is nog te volgen tot en met 1646, wanneer we geconfronteerd worden met een aandoenlijk staaltje prinselijke sportverbroedering tijdens een partij kaats op het Binnenhof. De Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau-Dietz reisde regelmatig vanuit Friesland naar Den Haag voor staatszaken. Op 19 november 1646 stond de 20-jarige prins Willem II hem bij aankomst op te wachten

om samen te gaan kaatsen, waarvoor te oordelen naar een notitie in Willem Frederiks dagboek nog geen duidelijke spelregels bestonden, of sloeg de onenigheid tussen de twee prinsen op de inzet van de partij?: 'Nae den eeten mit prins Wilhelm in de Caetsbaen gespeult, die niet op mij tevreden wass, omdat ick so niet wilde speulen als hij woude, doch op het lest werden wij vrunden'.¹¹

HET PRINSENHOF, ARNHEM

Het Stadhoudershof, of Prinsenhof, in Arnhem diende in de zestiende en zeventiende eeuw als residentie van de stadhouder van Gelre. De rekeningen van de rentmeester geven duidelijk aan dat de stadhouder en zijn gasten druk gebruik maakten van de kaatsbaan die het Hof sinds de zestiende eeuw bezat. Hertog Karel van Gelre was de stadhouder die de baan liet aanleggen, waarschijnlijk reeds vóór 1525.¹² Zijn huishoudboekjes vermelden talrijke uitgaven aan ballen, rackets en aanzienlijke kostenposten voor weddenschappen. De rekeningen voor de kaatsbaanreparaties dienden te worden verstuurd naar keizer Karel V.¹³ De afmetingen van de baan waren aan de forse kant, 105 voeten lang, ofwel ruim 30 meter. Het moet één van de eerste overdekte kaatsbanen zijn geweest. Het dak van het gebouw werd geregeld vernieuwd, bijvoorbeeld in 1555 toen de graaf van Horne als stadhouder resideerde op het Stadhoudershof. In 1564 werden de muren van de Arnhemse baan zwart geverfd, met het doel om de witte ballen beter te kunnen volgen tijdens een rally.

In 1583 en 1629 is er in Arnhem sprake van een kaatsmeester die bij de kaatsbaan woonde. Een kaatsmeester was iemand die verantwoordelijk was voor het verhuren van de baan, het maken van ballen, repareren van rackets en het geven van lessen. In 1583 kaatsten niet alleen de stadhouder en zijn gevolg, maar ook de jonkers die de vergaderingen van de Staten bezochten. Tijdens het stadhouderschap van prins Maurits werd de baan voorzien van een nieuw dak. Hij werd als stadhouder van Gelre beëdigd op 14 augustus 1591, midden tussen zijn belegeringen van steden in de Noordelijke Gewesten door. Uit hetzelfde jaar stamt het geuzenlied *Het Kaetspel van syne Excellentie*, een allegorie geïnspireerd op het door Maurits zo geliefde kaatsspel. In 1817 werd de kaatsbaan van het Prinsenhof gesloopt, om plaats te maken voor het nieuwe provinciehuis.¹⁴

BREDA EN DIEREN

Graaf Hendrik III van Nassau verbleef bij voorkeur op het kasteel van Breda en voerde daar een vorstelijke staat. Hendrik liet er kort voor zijn dood, in 1538, een kaatsbaan bouwen, net buiten de vestgracht, vlak bij de Valkenberg en deel uitmakend van het

8 K.W. Swart, *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584* (Den Haag 1994), p. 195

9 Nationaal Archief (NA), Grafelijkheids Rekenkamer, Rekeningen, nr. 396, ff. 86-88

10 Hollandts Placcaet-Boek Begrypende meest alle de voornaemste Placcaten, Ordonnantien en Octroyen de Edd. Mogendheden van de Staten van Hollandt en West-Friesland (1580-1620) (Amsterdam 1645)

11 J. Visser, *Gloria Parendi, Dagboeken van Stadhouder Willem Frederik van Friesland* (Den Haag 1995)

12 G. van Hasselt, *Bijdragen voor d' oude Geldersche maaltijden* (Arnhem 1805), p. 197

13 G. van Hasselt besteedde uitgebreid aandacht aan Karel van Gerle, en zijn passie voor het kaatsspel: *Arnhemse Oudheden*, deel IV (Arnhem 1804), pp. 197-200 en *Geldersch Maandwerk*, deel I (Arnhem 1807), p. 534 en idem deel II, p. 185

14 In 2009 werd een tentoonstelling georganiseerd, 'Kaatsen in Gelderland', met voornamelijk aandacht voor de kaatsbaan van het Prinsenhof

stallencomplex van het kasteel. P.C. Hooft laat ons weten dat dit stallencomplex met de kaatsbaan in 1581 het toneel was van de zware strijd bij de belegering van de stad Breda. De Bredase stadsregeerders 'voorzaghen 't kaatsspel en de naaste huizen met verweerders', waarna de Spanjaarden opdrongen 'tot in de stalling des Prinsen, ende voorts meester geworden van 't kaatsspel en de buurthuizen, steekt het vuur in de stalling'.¹⁵ In 1684 had de nieuwe huurder van de kaatsbaan de opdracht alle attributen die bij de baan behoorden te onderhouden, de netten, rackets, ballen en allerlei materiaal dat diende om de ramen aan de bovenzijde van de kaatsbaan tegen de rondvliegende ballen te beschermen.¹⁶ Hoewel de baan later nog gebruikt werd, blijkt hij aan het einde van de achttiende eeuw in gebruik te zijn als theater en voor bals.¹⁷

Willem II, die leefde van 1626 tot 1650, de enige zoon van Frederik Hendrik en Amalia van Solms, was van alle Oranjes de meest fanatieke kaatser. Alle biografieën over deze levensgenieter refereren aan zijn relatie met deze aloude voorloper van het tennisspel. Wilde de toenmalige Franse gezant prins Willem II over staatszaken te spreken krijgen, dan was het vaak onmogelijk gehoor bij hem te vinden, zodat de gezant gedwongen was hem op jacht, in de schouwburg of op de kaatsbaan te 'overvallen'.¹⁸ Direct na de dood van zijn vader in maart 1647, kocht Willem een uitgestrekt landgoed op de Veluwe, gelegen bij de plaats Dieren,

waar de prins optimaal kon recreëren, ook op de kaatsbaan. De ordonnantieboeken laten ons weten dat in 1648 een 'balhuys ofte caetsbaen' werd gebouwd die de vergelijking kon doorstaan met de Koninklijke *Jeu de Paume*-banen in Frankrijk. Het uitzonderlijk hoge bedrag van 22.600 guldens dat op 23 april 1648 bij de aanbesteding voor de bouw was uitgetrokken, wijst hier al op.¹⁹ Een uitvergroot detail van Slichtenhorsts vogelvluchtk kaart van het Huis te Dieren doet vermoeden dat het hier een zeer bijzonder bouwwerk betreft. Een tekening van dezelfde 'Caetsbaen' gemaakt door de hartstochtelijke kaatsspeler Constantijn Huygens Jr. geeft een realistischer beeld van het gebouw.²⁰

HUYS TOT HONSHOLREDIJK

De vader van Willem II, Frederik Hendrik, initieerde de bouw van twee aanzienlijke buitenverblijven, onder de rook van het politieke zenuwcentrum Den Haag: het Huis te Nieuwburch in Rijswijk

15 P.C. Hooft, *Nederlandsche Historiën* (Amsterdam 1642-1654), p. 785

16 Gemeentearchief Breda, Notarieel Archief, inv. nr. 734, f. 217, 17 januari 1684

17 *Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden*, deel 43 (Amsterdam 1797), p. 357

18 G.W. Kernkamp, *Prins Willem II 1626-1650* (Rotterdam 1977), p. 58

19 Nationaal Archief, Archief van de Nassause Domeinraad, Ordonnantieboeken, inv. nr. 737, ff. 63-64, 97-98 en 170. Het bestek van deze kaatsbaan, vervaardigd door meester-metselaar Gerrit Dircksz. van Embrich, is helaas niet bewaard gebleven

20 Tekening wordt bewaard in de Collectie de Grez, van De Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, in Brussel

> DE BELEGERING VAN BRED, MET RECHTS DE
KAATSBAAN, GRAVURE VAN BRAUN
EN HOGENBERG,
INGEKEURD

en het Huys tot Honsholredijk. De ordonnantieboeken, die de uitbetalingen voor alle werkzaamheden aan de paleizen van de prinsen van Oranje registreerden, maken voor 1648 melding van het aannemen van een kaatsbaan te Honselersdijk: 'alsoo Van Catshuijsen aangenomen heeft volgens de bestekken daarvan sijnde, het maken van een caetsbaen met de gevolgen vandien bij onze huijse tot Honsholredijk. So ordonneren wij onze Tresorier en Rentmeester Generaal Willem Ketting, de Jonge, te tellen aan vors. Catshuijsen de somme van 4.000 car. guldens en dat in mindering van het vors. werck [...]'.²¹ Een artikel gewijd aan de Haagse bouwmeester Pieter Post doet vermoeden dat deze architect van Frederik Hendrik en later van Willem II betrokken was bij het ontwerp en bouw van de kaatsbaan op Honselersdijk, wellicht zelfs ook die van het Huis te Dieren, te oordelen naar de extravagant hoge kostprijs van ruim 22.000 guldens voor de kaatsbaan aldaar. Op 6 augustus 1649 ordonneert Willem II dat 'terstont sonder uijtstel gevisiteert en opgenoomen sullen werden alle wercken van S. H. tot Honsholredijk (waaronder de 'caetsbaan'), soowel die volmaect sijn als die noch onvolmaect souden mogen wesen, ende alles nu aff te reecken en de onvolmaecte terstont aan te besteeden ende op te maecken [...]'.²² We mogen uit de tekst opmaken dat Pieter Post Zijne Hoogheid tijdens deze inspectietocht vergezelde om tekst en uitleg te geven over de stand van zaken.

In 1668 speelde Willem III een uit politiek oogpunt belangrijke kaatspartij tegen de raadpensionaris Johan de Witt. Aanvankelijk was er enige gereserveerdheid in hun onderlinge contacten, maar tijdens hun wedstrijd op de kaatsbaan van Honselaarsdijk had De Witt zowaar enige affectie opgevat voor Willem, de latere stadhouderkoning.²³

De architect Pieter Post was niet alleen betrokken bij de totstandkoming van de kaatsbaan van Honselaarsdijk, hij werd ook ingehuurd door een familielid van Willem II, graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), gouverneur-generaal van Brazilië. In het Braziliaanse Mauritsstad verrees naast zijn door Pieter Post ontworpen paleis Vrijburg een 'kaetsbaen'.²⁴

De Nassaus bezaten verder nog een baan in Brussel, in het Hof van Nassau. We weten dat Willem van Oranje, de 'Zwijger', hier speelde.²⁵ Het is mogelijk dat de Prins van Oranje deze baan zelf heeft laten aanleggen, maar een andere gegadigde is een van zijn voorgangers op het Hof van Nassau, de enthousiaste kaatsspeler Hendrik III van Nassau. Tijdens zijn residentie groeide het paleis uit tot een trefpunt voor de gekroonde hoofden van Europa en voor schrijvers en kunstenaars.

CONCLUSIE

Ons land kent nog drie kaatsbaangebouwen die oorlogen en slopershamer hebben overleefd. Het betreft adellijke banen die zijn gelegen bij de kastelen Huis ter Kleef, Huis Bergh en Kasteel Amerongen, met recht te betitelen als Nederlands eerste tennisonumenten. In een volgend artikel zullen de adellijke banen in Nederland nader worden toegelicht. Huis ter Kleef was de residentie in Haarlem van Hendrik van Brederode (1531-1568), de Grote Geus, algemeen gezien als de volksleider in de moeilijke eerste jaren van de strijd tegen de Spaanse overheersing. Willem van Oranje hield zich toen nog min of meer afzijdig. Huis ter Kleef werd bij het beleg van 1573 opgeblazen. Eén gebouw overleefde de explosie, de kaatsbaan. Over het tijdstip van de bouw van de baan tasten we in het duister. Een tijdgenoot van Hendrik van Brederode, Graaf Willem van den Bergh, had in 1560 een 'Caetsbaen' laten bouwen bij Kasteel Bergh in 's Heerenberg.²⁶ Het kaatsbaangebouw staat er nog, maar werd in 1943 geschikt gemaakt voor bewoning. Het is onduidelijk wanneer de (open) kaatsbaan van Kasteel Amerongen werd aangelegd, wellicht ook halverwege de zestiende eeuw. We kunnen de aanleg ervan wellicht toeschrijven aan Govert van Reede van Saesfeld, hoofdschout van Utrecht, die het kasteel in 1557 gekocht had. De open baan werd later overdekt om als koetshuis te dienen en wordt nu gebruikt als historische locatie voor feesten en bruiloften. De neergang van het kaatsen, vanaf ruwweg 1700, kan toegeschreven worden aan onze calvinistische volksaard. Moralisten hadden in hun zedenschriften de negatieve bijverschijnselen van het spel benadrukt, associeerden het met 'ijdelheid en ledigheid'. Ook schrijvers als Brederode, Roemer Visscher en Hooft refereerden aan het kaatsen en brachten het maar al te vaak in verband met drank en uit de hand gelopen weddenschappen. ■

21 Nationaal Archief, Archief van de Nassause Domeinraad, Ordonnantieboeken, inv. nr. 737, f. 60v

22 C.H. Peters, 'De s-Gravenhaagsche Bouwmeeste Pieter Post', *Die Haghe. Bijdragen en Mededelingen* (Den Haag 2008), pp. 125-215, p. 159

23 Nesca Robb, *William of Orange*, deel 1 (Londen 1966), p. 114, p. 158

24 Arnoldus Montanus, Olfert Dapper, *De nieuwe en onbekende weerd: of Beschrijving van America en Zuid-Land* (Meurs 1671), p. 484

25 L.P. Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel 6 (Brussel 1847-1857), p. 253

26 A. P. van Schilfgaarde, Archief Huis Bergh, *Regestenlijst van Brieven*, nr. 5270, 27 augustus 1560

> 'LANDSCHAP MET DAVID EN BATSEBA', MET KAATSBAAN OP DE VOORGROND, HERRI MET DE BLES, 1542

NEMERLAER EN HET SPOOK

> door Rob Gruben

Rob Gruben is eigenaar van BAAC bv

Kasteel Nemerlaer is vooral bekend van wijlen Anton van Oirschot, die er van 1967 tot 2004 woonde. In 1974 publiceerde hij het boek *Spoken en kastelen in Nederland*. Spoken, altijd leuk, maar eerst iets over het huis. De oorsprong daarvan gaat tenminste terug tot 1303, toen de naam Amerlaer voor het eerst vermeld werd. De Amer (later Nemer) is een nabijgelegen riviertje. Het suffix 'laer' staat voor een open plek in het bos. Ziedaar de oorsprong van de kasteelnaam.

Aankankelijk gaat het om een versterkte hoeve, maar dat wordt anders in 1357, als Jan de Rover het huis beleend krijgt. Volgens Jaap Renaud staat er dan een eenvoudige zaaltoren van 12,50 bij 8,50 meter met muren van zo'n 57 centimeter dik. Die besloeg de rechterhelft van het huidige gebouw en was met zijn voorgevel op het oosten georiënteerd. Taco Hermans ziet dit in zijn dissertatie *Woontorens in Nederland* anders: volgens hem is een bouwmassa van 7,70 bij 7,60 meter aan de oostzijde het oudste bouwdeel. Met een muurdikte van 1,05 meter en sporen van een privaat, een stookplaats, twee kaarsnissen en een lichtspleet heeft het er alle schijn van dat we hier van doen hebben met de restanten van een woontoren. De zaalbouw zou dan een tweede fase weerspiegelen. Hoe het ook zij, ergens in de vijftiende eeuw werden deze los van elkaar staande elementen met elkaar verbonden door een tussenlid. Het is erg verleidelijk deze verbouwing te koppelen aan Claes Oem van Arkel, die in 1465 eigenaar was geworden van het complex. Bij de eerste vermelding van het huis in 1478 is in ieder geval sprake van *"t hooghe huys mitten grachten ende valbruggen"*. In 1715 is de Zweedse baron Isaaq van Cronström eigenaar en drie jaar later voert hij een ingrijpende verbouwing door. Vermoedelijk is toen de huidige toren aan de westkant ontstaan. In 1789 vinden modernisering plaats, onder meer herkenbaar aan de salon in Lodewijk XIV-stijl. In 1831 komt het huis in handen van André Jean Louis van den Bogaerde van Terbrugge. Diens zoon Donatus Theodore Alberic (1829-1895) liet het in 1880 verbouwen in neo-

renaissance-stijl, waarbij de buitengevels beklampt werden en aan de achterzijde een middenpaviljoen met balkons werd toegevoegd. Architect was Piet Snickers (1847-1901), een leerling en medewerker van Pierre Cuypers. Donatus stierf in 1895 en zorgde er met zijn bizarre testament voor dat het kasteel tot 1963 onbewoond zou blijven. Zijn uiteindelijke erfgenaam verkocht het in januari 1964 aan de Stichting Brabants Landschap, die het in 1967 voor 75 jaar verhuurde aan Anton van Oirschot en zijn vrouw Carole Vos. Dit echtpaar heeft zich grote moeite getroost het gebouw na die lange periode van leegstand weer in goede staat te brengen. Zelfs een desastreuze brand in de nacht van 8 op 9 maart 1969 heeft hen niet van deze klus afgehouden! Het is ook dit echtpaar geweest dat de aandacht op het gespook heeft gevestigd. In een ver verleden zou een kasteelheer een door hem bezwangerde vrouw om het leven hebben gebracht en haar lichaam in drie stukken hebben gedumpt in een nabijgelegen ven. Sinds die tijd zou de vrouw als een gesluerde schim ter plekke rondwalen. Tijdens de brand van 1969 zou zij zelfs achter een van de kasteelramen op foto zijn vastgelegd! Die foto figureert tegenwoordig bij rondleidingen die Carole Vos door het huis verzorgt en die volledig in het teken van spokerij staan. Geassisteerd door gekostumeerde en van spookachtige schmink voorziene bedienden en muzikanten voert zij de bezoekers in 1,5 uur door het kasteel. Om de sfeer te versterken vindt dit plaats in de donkere avonduren en worden de kasteelruimten slechts met kaarsen verlicht. Rijp en groen aan spookverhalen passeren de revue. Natuurlijk is het puur vermaak, maar feit is dat spoken en kastelen door de eeuwen heen een innige relatie met elkaar hebben ontwikkeld. Vaak zijn die verhalen een eigen leven gaan leiden en met dichterlijke vrijheid smeug aangedikt. Laten we het voor lief nemen, want spoken horen net zo bij kastelen als onderaardse gangen. Voor beide moet het eerste bewijs echter nog gevonden worden, al is het mijn persoonlijke mening dat dit voor de spokerij eenvoudiger is dan voor de onderaardse gang! ■

DE RENTMEESTER: VAN ADMINISTRATEUR TOT ADVISEUR

> **Nienke Welle**

werkt onder de naam "Landweer" als zelfstandig projectleider/onderzoeker/adviseur op het gebied van landgoedbeheer en landschapsbeheer

Vele kastelen en buitenplaatsen maken onderdeel uit van een groter landgoed. De organisatie van het landgoedbeheer is vaak aan een rentmeester uitbesteed, die in samenspraak met de eigenaar het beheer voert. Een rentmeester anno 2017 is een eigentijdse en gedegen vastgoedprofessional, een probleemoplosser met visie. Althans, zo omschrijft de Nederlandse Vereniging van Rentmeesters - NVR - de achterban op haar website.¹

De functie van rentmeester bestaat al eeuwen. Toch komt de rentmeester in historisch onderzoek naar landgoederen en buitenplaatsen nauwelijks aan bod. En dat terwijl hij bij vele vraagstukken een rol speelde: de keuzes die in het landgoedbeheer werden gemaakt, de relatie tussen grondeigenaar en grondgebruiker, de wijze waarop exploitatie van landerijen plaats vond, enz. In mijn werk als adviseur en projectleider vervul ik met regelmaat een rentmeestersrol, of adviseer ik rentmeesters. Vanuit die invalshoek ben ik gestart met historisch onderzoek naar dit onderbelichte thema. In dit artikel introduceer ik de rentmeester in zijn veranderende rol als vertrouwenspersoon, intermediair en adviseur van de landgoedeigenaar.

> LANGOED SCHERPENZEEL. FOTO AUTEUR

DEFINITIES

Allereerst is het goed te definiëren wat het onderscheid is tussen een buitenplaats en een landgoed. Er zijn verschillende definities in omloop; ik hanteer de volgende: 'Bij een buitenplaats gaat het om een monumentaal gebouw (kasteel of landhuis), dat samen met bijgebouwen en tuin- en parkaanleg een eenheid vormt. De hoofdfunctie van een buitenplaats is wonen buiten de stad, op het platteland. Onder een landgoed verstaan we een tot visuele eenheid samengevoegd grootgrondbezit, bestaande uit [boerderijen met] landbouwgrond of bossen (of beide), dat de eigenaar ervan inkomsten moet opleveren. Meestal bevindt zich op het landgoed een kasteel of landhuis, maar noodzakelijk is dit niet.'²

¹ www.rentmeesternvr.nl

² R. van der Laarse en Y. Kuiper, *Beelden van de buitenplaats, elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum 2005), p. 12

> WERKKAART VAN EEN RENTMEESTER 1940-1960, ARCHIEF 'T SCHOUTENHUIS

De precieze samenstelling van het grondbezit verschilt van landgoed tot landgoed. Naast het traditionele grondgebruik, is in de loop der jaren op veel landgoederen een recreatieve functie ontwikkeld, zoals een golfbaan of camping. Naast het onderscheid tussen buitenplaats en landgoed, wil ik ook onderscheid maken tussen het beheer en de exploitatie ervan. Beide begrippen lijken op het eerste gezicht dezelfde lading te dekken, maar er is wel degelijk sprake van een verschil. Van Dale verwoordt het als volgt: exploiteren is 'drijven, runnen om er winst mee te maken'. Het beheer over iets voeren wil zeggen: besturen (met name administratie van een zaak en van gelden) en er als verantwoordelijke zorg voor dragen. Het beheren van een landgoed draait om de organisatie en de planning van gebruik en exploitatie. Beheer en exploitatie zijn bovendien altijd gerelateerd geweest aan maatschappelijke veranderingen van sociale, economische, financiële en juridische aard.

GRONDBEZIT ALS VERMOGENSBESTANDDEEL

De bezittingen van een landgoedeigenaar bestonden van oudsher veelal uit verschillende vermogensbestanddelen, waarvan grond en boerderijen er één was. Hoewel onroerend goed een degelijk bestanddeel was – een veilige en stabiele belegging met een redelijk voorspelbaar rendement – waren het de aandelen en leningen die veel winstgevender waren. Het in stand houden van het in grond geïnvesteerde vermogen was voor een landgoedeigenaar echter wel een richtinggevend principe, vaak met het oog op het nageslacht. Indien mogelijk moest per saldo bovendien geld overblijven voor beheer, onderhoud en investeringen ten behoeve van de instandhouding van het landgoed en/of de buitenplaats. Verstandig beheer en een goede exploitatie van het grondbezit was dus van groot belang. Toch was het hoofddoel van het beheer lange tijd het 'plezier': het kunnen genieten van het buitenleven, de jacht, het ontvangen van relaties. Pas later, vanaf het begin van de twintigste eeuw, komt de exploitatie nadrukkelijker in beeld. Of een landgoed rendabel geëxploiteerd kan worden, hangt mede af van de natuurlijke omstandigheden die exploitatie mogelijk maken, en van de omvang en samenstelling van gronden, gebouwen en andere eigendommen.

DE RELATIE TUSSEN EIGENAAR, RENTMEESTER EN GEBRUIKER

Opeenvolgende eigenaren hebben doorgaans verschillende actieve of passieve betrokkenheid bij het beheer van de bezittingen, mede afhankelijk van hun persoonlijkheid en interesse. Meestal exploiteerde de grondbezitter zijn bezittingen niet zelf, zeker als hij niet op het bezit zelf woonde. Gronden en gebouwen werden in gebruik gegeven aan boeren, die deze pachtten of huurden. Tussen grondeigenaar en grondgebruiker was sprake van een afhankelijkheid: de gebruiker had de grond van de eigenaar nodig om in zijn bestaan te voorzien en de eigenaar had de gebruiker nodig teneinde inkomsten uit zijn landerijen te verkrijgen. De rentmeester fungeerde, indien aanwezig, als intermediair om deze onderlinge verhoudingen te regelen.

Een van de eerste onderzoekers die de rol van de rentmeester onderkent, is de sociaal-econoom H. de Vries.³ In zijn bijdrage in het *Economisch- en Sociaal Historisch Jaarboek* van 1975 verkent hij de consequenties van absenteïsme van grootgrondbezitters: de situatie waarin de eigenaar niet op zijn landgoed woont, maar elders. Absenteïsme wordt in de sociaal-economische literatuur omschreven als het verschijnsel waarbij de eigenaar van één of meer productiefactoren (in dit geval: grond) geografisch gezien op grote afstand woont van het bedrijf waar deze middelen worden aangewend in een productieproces (in dit geval: landbouw). Het absenteïsme zou leiden tot een zakelijke verhouding tussen verpachter en pachter, waardoor de eerste minder goed op de hoogte is van de noden en behoeften van zijn pachters en eerder geneigd is een regelmatige huuropbrengst te stellen boven een zorgvuldig beheer van zijn landerijen. Veel hangt dan af van de persoon en het optreden van de rentmeester.

DE ONTWIKKELING VAN DE PACHTWETGEVING

Eeuwenlang was het gebruik van landerijen en bewoning van boerderijen geregeld middels mondelinge overeenkomsten of

3 H. de Vries, 'Absenteïsme van grootgrondbezitters in Nederland 1850-1890', in: *Economisch- en sociaal-historisch Jaarboek* van de Vereniging Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, deel 38, (Den Haag, 1975), p. 110

middels een door de landeigenaar op schrift gestelde overeenkomst, veelal naar plaatselijk recht of gewoonterechten. Boerderijen werden in de regel verhuurd voor zes jaar op basis van een mondelinge of schriftelijke overeenkomst. In de praktijk bepaalde de eigenaar de inhoud van de overeenkomst en kon de huurder of pachter niet veel anders dan daarmee akkoord gaan. Daar tegenover stond dat het in het belang van de verpachter was, ervoor te zorgen dat de pachter een zo hoog mogelijke pacht prijs kon betalen en dus de ruimte kreeg om te ondernemen en te investeren.

De pachter was dus eeuwenlang sterk afhankelijk van de verpachter, maar ook van de natuur, van de economische conjunctuur én van het toeval. Zijn positie kreeg aandacht bij de ontwikkeling van de sociale wetgeving in het laatste kwart van de negentiende eeuw. De landbouwcrisis van de jaren '80 van de negentiende eeuw en de crisis van de jaren '30 van de twintigste eeuw betekenden hierbij extra impulsen. In 1937 kwam een veelomvattende Pachtwet tot stand. Deze wet hield onder andere in: de eis van schriftelijke totstandkoming van de pachtovereenkomst en toetsing vooraf, een regeling van de duur, van de prijs en van een vergoeding van de restwaarde van verbeteringen én de instelling van een pachtrechter. Na de totstandkoming van de Pachtwet bleek in de praktijk echter dat vele mondelinge pachtovereenkomsten door de eigenaar niet in een schriftelijke overeenkomst werden omgezet. Omdat de positie van de pachter in de jaren na 1937 dus nog altijd achtergesteld was, werd in 1941 het Pachtbesluit van kracht. Dit besluit kende een aantal nieuwe regelingen, waaronder het aanvragen van een schriftelijke vastlegging van een mondeling aangegane

pachtovereenkomst bij de Grondkamer.⁴ De jaren daarna is de Pachtwet verschillende malen aangepast, waarbij de positie van de pachter steeds meer aandacht heeft gekregen. In de eenentwintigste eeuw zijn de verpachters van mening dat hun belang ondergesneeuwd dreigt te raken in terugkerende discussies over de pachtnormensystematiek.

PACHTCONTRACT: EEN VOORBEELD

Was het dus lange tijd gebruikelijk om grond middels een mondelinge overeenkomst in gebruik te geven, er zijn ook andere voorbeelden. Op het Gelderse landgoed Scherpenzeel was het klaarblijkelijk wél goed (of in ieder geval: beter) geregeld voor de pachters. Het huisarchief (dat zich bevindt in het Gelders Archief te Arnhem) bevat een (leeg) standaard pachtcontract uit de tijd vóór de pachtwetgeving. In het contract wordt aangegeven dat rentmeester A. van Lützenburgh namens B.F.W. van Westerholt grond 'verhuurd en in pagt geeft' (sic) onder bepaalde voorwaarden. Ook zijn aantekeningenbriefjes in het huisarchief aangetroffen waarop is aangemerkt voor welke percelen nog 'huurcedullen' moeten worden opgemaakt. De huurcedullen zelf zijn niet aangetroffen, enkel fragmentarische overzichten. Het genoemde pachtcontract betreft een contract 'voor den tyd van zes aan een volgende Jaaren, die aanvang neemen zullen met Petri ad Cathedram 17c negentig en expireeren zullen met Petri 17c zes-en-negentig'.

⁴ Zie bijvoorbeeld het onderzoek van Kitty Verrips-Roukens naar de verhouding tussen grootgrondbezitters en pachters op het Overijsselse landgoed Vilsteren (in het boek 'Eeckeren' genoemd). K. Verrips-Roukens. *Over heren en boeren – Een Sallands landgoed 1800-1977* (Den Haag, 1982). Op dit landgoed werd vóór 1941 geen enkele pachtovereenkomst op schrift gesteld

> DE JACHT WAS EEN BELANGRIJK
THEMA BIJ HET LANDGOED-
BEHEER, 1920,
PARTICULIERE
COLLECTIE

> HOUTOOGST OP LANDGOED VERVOLDE. FOTO AUTEUR

Uit het contract kan worden opgemaakt dat het een vaste pacht betreft (een jaarlijks vast te betalen bedrag, dus niet afhankelijk van de oogst zoals bij garfpacht), waarbij echter zowel in geld als in natura moest worden betaald. Het geld moet jaarlijks op de 'verschyndag' worden voldaan. De ingangs- en betaaldag is 'Petri ad Cathedram' en dat is 22 februari.⁵ 'Daar en boven zullen de Huurders alle Jaaren op behoortyd moeten betalen [...] op dit gehuurte staande'. Helaas is het voorgedrukte contract niet ingevuld, maar vermoedelijk werd hier een 'x-aantal mud granen' ingevuld. De periode van zes jaar is gebruikelijk bij hoevepacht. Hoe langer overigens de pachtduur, des te groter de zekerheid voor de pachter en hoe meer hij bereid was om investeringen te doen. In het contract staat dat beide partijen de optie hebben om na drie jaar op te zeggen, mits een half jaar van te voren aangekondigd. De pachter wordt erop gewezen dat hij geen hout mag hakken, uitgezonderd het 'Bouwmans Hout, staande langs de landerijen'. Dit mag alleen gehakt worden in het jaar dat de eigenaar ook hout gaat oogsten, of in overleg met de rentmeester eventueel een jaar eerder. In alle gevallen moet de huurder (de woorden 'pacht' en 'huur' worden door elkaar gebruikt, dat was lange tijd gebruikelijk) ervoor zorgen dat het hout dat de verhuurder toekomt niet wordt beschadigd. Ook mag hij geen sloten graven. Wat betreft het opleveren van de landerijen op het einde van de termijn worden ook voorwaarden gesteld: in het laatste jaar van de pacht mag de pachter 'geene driesten, rogge-stoppelen of ruitvelden aanbreken' en niet meer dan de helft van 't bouwland mag dan met een wintergewas worden bezaaid. De vertrekkende pachter mocht doorgaans geen stro, mest en andere bemestingsgrondstoffen (plaggen, aarde, enz.) meenemen. Het ongedorste koren mocht hij wel meenemen. Dit hield ook verband met de ingangsdatum van het pachtcontract, 22 februari. De vertrekkende pachter bemestte de door hem in het najaar gezaaide wintergewas dan met de aanwezige mest, terwijl de nieuwe pachter dan nog zo'n 2,5 maand de tijd had om winter-stalmest te maken. Bovendien mocht de vertrekkende pachter nog tweederde van het gewas ophalen bij de oogst, de andere eenderde is voor de nieuwe pachter.

DE ROL VAN DE RENTMEESTER

Rentmeesters ondersteunden de grondbezitters bij de organisatie van het in gebruik geven van gronden en gebouwen aan boeren, die de boerderijen en landerijen pachtten, huurden of in erfpacht hadden. De rentmeester fungeerde als financiële vertrouwenspersoon die namens de eigenaar zorgde voor het beheer van de bezittingen. De rol van de rentmeester was in eerste instantie vooral administratief van aard: hij inde voor de grondeigenaar de renten, huren en pachten. In vroeger tijden had de rentmeester vaak meerdere functies in het dorp, die alle van geheel verschillende aard konden zijn. Een aantal zaken betreffende het landgoedbeheer liep dan nog via de notaris, waaronder het verhuren van land 'bij de roede' (los land). Ook de verkoop van bijvoorbeeld hout en tienden gebeurde meestal door de notaris, die daarvoor een 'openbare verkoop' organiseerde. Pas later, eind negentiende, begin twintigste eeuw, werd dit overgenomen door de rentmeester. Een goede vertrouwensrelatie tussen de eigenaar (de 'principaal' van de rentmeester) en de rentmeester was belangrijk. Zeker wanneer de eigenaar niet op het landgoed woonde, maar elders. Ten tijde van absentie was de rentmeester immers degene die de honneurs van het landgoedbeheer moest waarnemen. Woonde de eigenaar zelf op het landgoed, dan kwam het ook voor dat er geen rentmeester werkzaam was. De eigenaar deed in dat geval zelf alle voorkomende werkzaamheden en vroeg eventueel advies bij meer ingewikkelde kwesties. Vanaf de twintigste eeuw volgden grote technische, economische en maatschappelijk veranderingen en kwamen er andere taken voor de rentmeester bij: er moesten contracten worden opgesteld naar nieuw geldend recht, overleg worden gepleegd met overheden, subsidies worden aangevraagd, enz. Deze veranderingen hadden als gevolg dat de rentmeester steeds meer een professional moest zijn en dat zijn rol veranderde van adminis-

⁵ Het feest van de Cathedra van de heilige apostel Petrus (Cathedra Petri) wordt jaarlijks gevierd op 22 februari. Dit is een viering ter ere van de eenheid in de Katholieke Kerk, die gegrondvest is op het apostolische gezag van Sint Petrus en zijn opvolgers als hoofden van de Kerk van Rome. De pacht ging meestal in op deze dag, Petri ad Cathedram – 22 februari. Bij bouwland zie je ook wel dat de pacht inging op 'Petri ad Vincula': 1 augustus, als de schoven van het veld waren en er in september werd geploegd en gezaaid moest worden voor het wintergraan

> BOERDERIJ OP LANDGOED VERWOLDE. FOTO AUTEUR

trateur en vertrouwenspersoon naar adviseur. Daarmee werd ook de visie van de rentmeester op het landgoedbeheer steeds belangrijker. Besluitvorming werd steeds meer een samenspel van eigenaar met rentmeester.

Daar waar eigendommen versnipperd raken als gevolg van vererving, kiezen families er soms voor om dezelfde rentmeester alle bezittingen te laten beheren die bij het oorspronkelijke landgoed hoorden. De eigenaren hebben dan de wil het landgoed als een eenheid bij elkaar te houden. De bemiddelende rol van de rentmeester is in zo'n situatie heel belangrijk. Waar correspondentie bewaard is gebleven, geeft dat een beeld van de wijze waarop de rentmeester communiceerde met zijn principaal. Doorgaans werden zakelijke mededelingen of verzoeken gecombineerd met mededelingen over de pachters. Over de ziekte van een pachter of zijn vrouw, de geboorte van een kind, maar ook over specifieke landbouwkundige zaken.

NEDERLANDSE VERENIGING VAN RENTMEESTERS

In 1904 werd de 'Vereeniging van Beheerders van Landgoederen en Landelijke Bezittingen' (vanaf 1928 de Vereeniging van Rentmeesters geheten en vanaf 1937 de Nederlandsche Vereeniging van Rentmeesters – NVR) opgericht te Utrecht. De vereniging had aanvankelijk tot doelstelling het beroep van rentmeester op een wetenschappelijk niveau te brengen en de productiviteit van landgoederen en bezittingen te verhogen. Om dat doel te bereiken werd in 1917 het Examen voor Rentmeester ingesteld. De 'Landhuishoudkunde' was één van de hoofdvakken, 'zoo niet het hoofdvak van dit bij uitstek praktische examen'.⁶ Verder diende de examenkandidaat onder meer kennis te hebben van bosbouw, landmeten en waterpassen, van het inrichten en voeren van een boekhouding voor landbouw- en bosbouwbedrijven, van wettelijke bepalingen en verordeningen aangaande het grondbezit en van jacht en visserij. Daarnaast diende de rentmeester in spe 'officiële correspondentie' te kunnen voeren in het Nederlands en Duits en minimaal 24 jaar oud te zijn. Dat het examen een serieuze zaak was, blijkt uit het jaarverslag van de vereniging in *Het Grondbezit* over 1937. Hierin wordt melding gemaakt van het jaarlijkse rentmeesterexamen: 'Er hadden zich drie kandidaten aangemeld. Het diploma kon [slechts] worden uitgereikt aan [één kandidaat]'. Om de beroepsgroep nog verder te professionaliseren (het beroep van rentmeester was en is niet beschermd), werd in 1926 de Rentmeesterskamer opgericht. Rentmeesters konden

zich, na het afleggen van het examen, laten beëdigen door de Rentmeesterskamer middels het afleggen van een eed of belofte. Bovendien kon de Rentmeesterskamer geschillen beslechten tussen opdrachtgever en rentmeester en optreden als tuchtrechter van de bij de NVR aangesloten rentmeesters.

DE RENTMEESTER: EEN VOORBEELD

Ik haalde eerder in dit artikel al een pachtcontract aan van het landgoed Scherpenzeel. Ik heb ook onderzoek gedaan naar de opeenvolgende rentmeesters op dit landgoed sinds 1854.⁷

rentmeester lg Scherpenzeel	periode in functie
W.G. Renes	1848-1870 (22 jaar)
J. Renes	1870-1914 (44 jaar)
L.J. van Leusen	1914-1947 (33 jaar)
J. Houterman	1947-1973 (26 jaar)

Landgoed Scherpenzeel is een ruim 1.000 ha groot, maar verdeeld, familiebezit, waar de grondeigenaar tot 1900 'absent' was. Voor het landgoedbeheer is van belang dat de verdeelde Scherpenzeelse eigendommen altijd door dezelfde rentmeester zijn beheerd. Dit vraagt van de eigenaren de wil om het landgoed als een eenheid bij elkaar te houden, ondanks het verdeelde eigendom. De rol van de rentmeester is in zo'n situatie heel belangrijk. Hij behartigt de belangen van al zijn opdrachtgevers, die soms dezelfde – maar soms ook verschillende – ideeën hebben over de wijze waarop het landgoedbeheer gevoerd moet worden en hoe praktische problemen opgelost moeten worden. Briefwisselingen in de particuliere archieven getuigen hier ook van, de rentmeester moet meerdere malen bemiddelend optreden en doet dat zeer zorgvuldig. Het is opvallend dat de rentmeesters lang aan hun opdrachtgevers verbonden blijven. In de periode 1848-1973 'verslijt' het landgoed slechts vier rentmeesters.

Tot in de twintigste eeuw oefent de Scherpenzeelse rentmeester nevenfuncties uit van heel andere aard. Vader en zoon Renes zijn respectievelijk ondernemer in wollen stoffen en verzekeringsagent. Lange tijd loopt een aantal zaken betreffende het landgoedbeheer nog via de notaris. In het huisarchief zitten overzichten van 'bij de roede verhuurd land', die tot en met 1869 worden opgemaakt door de notaris. De verkoop van hout loopt nog tot begin twintigste eeuw via de notaris. Met de komst van rentmeester Van Leusen in 1914 breekt een andere tijd aan wat betreft het rentmeesterschap op Scherpenzeel. Van Leusen was werkzaam als hoofdopzichter bij de Nederlandsche Heidemaatschappij, een in 1888 opgerichte organisatie met als doel 'het ontginnen van heidevelden, duinen en andere woeste gronden, zulks ter bevordering van de landbouw'. Rond deze tijd veranderde de functie van rentmeester steeds meer van administrateur in adviseur. In de negentiende eeuw lijken de keuzes voor het landgoedbeheer (bijvoorbeeld de aankoop van boerderijen en grond) door de eigenaar zelf te worden gemaakt. Bewaard gebleven documenten van de rentmeester zijn enkel van administratieve aard. Daarna wordt de besluitvorming meer een samenspel van eigenaar en rentmeester. Besluitvorming vindt ook plaats onder meer complexe omstandigheden. Niet alleen is het eigendom door vererving versnipperd geraakt, de eigenaren krijgen meer te maken met wet- en regelgeving, wat besluitvorming voor een leek steeds lastiger maakt.

Hoewel niet alle zakelijke afspraken met de rentmeesters in de archieven zijn terug te vinden, wordt wel duidelijk dat de wijze waarop de rentmeester werd betaald voor zijn werkzaamheden door de jaren heen verschilde. Jan Renes rekende 5% voor iedere inning die hij deed. De landpachters betaalden op een vaste dag

⁶ *Het Grondbezit*, jaargang 1, nrs. 2 en 3 [z. blz.]

⁷ N. Welle, 'Landgoed Scherpenzeel: een geschiedenis van beheer en exploitatie (1854-1956)', scriptie RUG (2015). Bronnen zijn het huisarchief van Scherpenzeel (Gelders Archief, toegang 0430) en een tweetal particuliere archieven van huidige eigenaren van het landgoed

Van Van Leusen en Houterman is in de particuliere archieven correspondentie bewaard gebleven. Dat geeft een beeld van de wijze waarop de rentmeester communiceerde met zijn principaal. Doorgaans werden zakelijke mededelingen of verzoeken gecombineerd met mededelingen over de pachters. Over de ziekte van een pachter of zijn vrouw, de geboorte van een kind, maar ook over specifieke landbouwkundige zaken. Bijzonder zijn de oorlogsjaren 1940-1945, waarin Van Leusen zijn principaal van allerlei wel en wee op de hoogte houdt. Ik vermoed dat vooral die jaren hebben bijgedragen aan een bijzondere band tussen de landgoedeigenaar en de rentmeester, die gebaseerd

NAWOORD

Mocht u informatie willen delen over de rol van de rentmeester bij het beheer van landgoederen en buitenplaatsen: info@landweer.eu. ■

8 Zie artikel over huis 'Lookestein' in *Oud-Scherpenzeel*, 26, nr. 4 (december 2014).

> DE RENTMEESTER MOEST VAN ALLE
MARKTEN THUIS ZIJN, VAN
ERFPACHT TOT VERKOOP
GOEDEREN

[illegible]

A MANORIAL WORLD?

> **Yme Kuiper**

Emeritus hoogleraar, RU Groningen

Onlangs vond op het fraaie Deense landgoed Gammel Estrup bij Aarhus de derde conferentie plaats van Encounter. In dit *European Network for Country House and Estate Research* wisselen universitaire onderzoekers en vertegenwoordigers van musea en erfgoedorganisaties ideeën uit en proberen ze – hoe lastig dat eigenlijk ook is – Europese fondsen te verwerven voor gezamenlijke projecten. 'Europa' betekent in dit verband een bepaalde regio, namelijk Scandinavië (Denemarken, Zweden en Noorwegen), Engeland, Nederland en Duitsland. Een toekomstige uitbreiding met Finland, België, andere delen van het Verenigd Koninkrijk (ja zelfs de Baltische landen) zou min of meer voor de hand liggen. Inmiddels verenigt Encounter een honderdtal onderzoekers uit bovengenoemde landen en biedt zijn website nuttige informatie over talloze manifestaties en congressen die in deze landen worden gehouden. Van 21 tot 23 september namen circa zestig personen deel aan de conferentie A manorial world op genoemde locatie Gammel Estrup, dat naast zijn museale hoofdfunctie ook dient als nationaal studiecentrum voor de geschiedenis van historische huizen

> DE NEDERLANDSE DELEGATIE OP HET CONGRES IN HET DEENSE GAMMEL ESTRUP. FOTO RODRIGO DIAS

en landgoederen in Denemarken. De conferentie zelf richtte zich zowel op de historische studie van de relatie landschap en landgoederen (inclusief landhuizen) als op aspecten van erfgoedbeheer in onze tijd en in de toekomst. De organisatoren van de conferentie, onder leiding van de energieke Britta Andersen, directeur van Gammel Estrup, hadden daarenboven een bezoek aan drie landgoederen in de naaste omgeving georganiseerd. Mede daardoor was het een uiterst geslaagde conferentie met een goede balans tussen verleden en heden. Niet in het minst kwam dat ook door de keuze van keynote-sprekers die op basis van eigen fundamenteel onderzoek en praktijkervaring structuur en levendigheid in het programma brachten. Dat is een uitkomst die lang niet altijd bereikt wordt op nationale of internationale bijeenkomsten over dit type van erfgoed. Mijn nu volgende impressies als deelnemer aan dit congres mogen dienen ter illustratie van een en ander.

> DE CONFERENTIELOCATIE, DE 'HERREGAARD' GAMMEL ESTRUP NABIJ AARHUS, DENEMARKEN. FOTO H. VAN LIMBURG STIRUM

Bewust ga ik voorbij aan het samenvatten van vele (laat staan alle) mooie bijdragen aan de conferentie. Liever beperk ik me tot een reflectie op enkele rode draden en uitdagingen die hier te signaleren vielen. Mijn eerste observatie betreft dan de conceptuele worsteling van de deelnemers met de wervende conferentietitel: *a manorial world*. Zonder vraagteken. De eerste *keynote*, Carsten Porskrog Rasmussen, wist er wel raad mee en zette met zijn referaat onmiddellijk de toon: er is, ondanks de verleiding die in onze tijd opgesloten ligt om steeds meer het Engels als academische *lingua franca* van de geschiedschrijving te zien, geen sprake van het bestaan van een Noord-West-Europese *manorial world* – toen niet en nu helemaal niet meer. In de geschiedenis van Scandinavië en Duitsland hebben landgoederen met aan het hoofd een heer (met vele rechten) een belangrijke rol gespeeld, maar het historisch bestaan van een algemeen, uniform model van 'heerlijk' beheer en gezag valt niet te verdedigen, aldus deze Deense kenner van de landgoederen in met name Sleeswijk-Holstein. De historische werkelijkheid is daarvoor te complex en te divers. Cruciaal, concludeerde Rasmussen, is om bij de vergelijking van landgoederen rekening te houden met de omvang en kwaliteit van het grootgrondbezit. Juist die factor is verantwoordelijk voor de historische continuïteit van zulk bezit, naast, vanzelfsprekend, veranderende politieke verhoudingen in de diverse staatssamenlevingen waartoe die landgoederen behoren. Wonderlijk goed sloot de sessie die daar direct op volgde, op zijn betoog aan. Die ging namelijk over het Nederlandse (lees vooral: Hollandse) landschap en de daarmee verbonden buitenhuizen, tuinen en boerderijen in de zeventiende eeuw. Drie dissertatie-onderzoekingen vormden de rijke, empirische basis van deze sessie. Daarin presenteerden respectievelijk Gerrit van Oosterom, Lenneke Berkhout en Martin van den Broeke ontwikkelingen rond respectievelijk Amsterdam, Den Haag en Middelburg. Ik leidde hun papers in met een contextuele beschouwing over de verbondenheid van Amsterdam met de graanproductie op landgoederen in het Oostgebied en een micro-historische beschou-

wing over de ontwikkeling van het landschap in de Hollandse prent- en schilderkunst in de Gouden Eeuw, toegelicht aan de hand van het werk van met name Rembrandt. In een latere sessie, op de tweede dag van de conferentie, konden de toehoorders uit de presentaties van Elyze Storms-Smeets (over vernietigde en beschadigde huizen en landgoederen in de Tweede Wereldoorlog in het Nederlands-Duitse grensgebied), Janneke van Dijk (over de publieke functie van erfgoed in particulier bezit) en vooral van Willemieke Ottens (over het beheer van met name particuliere landgoederen in Gelderland en Overijssel) in feite allerlei aspecten van een Nederlandse *manorial world* op lokaal niveau afleiden. Maar zie, dat meer verborgen aspect (de sessie had als thema het beheer van het *manorial landscape*) werd nauwelijks door de niet-Nederlandse deelnemers begrepen. In hun optiek was en bleef Nederland toch tot in onze tijd het landschap van de kleinere, met de stedelijke cultuur, verbonden buitenplaatsen – *country houses* dus, zo niet *country villas*, de term die Rasmussen aan het einde van de conferentie voor Nederland wilde introduceren. Ook de inspirerende slot *keynote* van Fred Vogelzang, waarin hij Peter Mandl's bekende studie over de recente populariteit van Engelse *stately homes* als vertrekpunt had gekozen om nieuwe functies van kastelen en buitenplaatsen in Nederland te belichten, bracht daar voor velen geen verandering meer in. Het laat weer eens zien hoezeer (bestaande) beeldvorming over dit type van (Nederlands) erfgoed een rol speelt bij internationale uitwisseling van kennis. Moet daarom de keuze van aansprekende titels voor congressen dan maar uit de weg gegaan worden? Nee, natuurlijk. En moeten we elk verhaal over buitenplaatsen en verwante zaken voortaan beginnen met uitgesponnen definities? Asjeblijft niet. Hoe dan wel? Zelf zou ik zeggen: voortdurende reflectie op onze sleutelbegrippen, met daarbij durven vergelijken in ruimte en tijd én gaan schakelen tussen micro- en macroniveau. Ook dat alles gebeurde bij tijd en wijle op Gammel Estrup. Gelukkig maar. ■

HYDEPARK

EEN PARK VOL PRACHT, PRAAL EN VERNUFTIGHEDEN

> **Mariska de Boer**

Was verbonden aan Copijn Tuin- en Landschapsarchitecten en is nu werkzaam als groen erfgoed specialist voor Groen Erfgoed Nu

Tussen Doorn en Driebergen verrees tussen 1885 en 1889 een immense villa, gelegen in een groots aangelegd park. Dit was het landgoed Hydepark van Hendrik van Loon en Louise Borski. Ze kochten in 1885 het toenmalige landgoed Heidepark met omliggende gronden.

Na 1885 kreeg het landgoed een volledige metamorfose. Hendrik Copijn verzorgde het ontwerp en de aanleg van het 252 hectare grote park. Het werd een project dat in Nederland zijn weerga niet kende. 'Een wonder was het... omdat hier voor het eerst in Nederland op grote schaal, door den bekwamen tuinarchitect Copijn een uitgestrekt park gebouwd werd uit woeste heidegronden'.¹

DE AANLEG

De financiële middelen voor de aanleg van Hydepark kwamen van de familie Borski. Louise van Loon-Borski ontving namelijk een grote erfenis na het overlijden van haar ouders en broer. De firma van de familie Borski was reeds overgegaan naar Hendrik van Loon en zijn oudste zoon Willem. Louise en Hendrik hadden ook nog een huis in Amsterdam en een in Cannes. Ze reisden veel

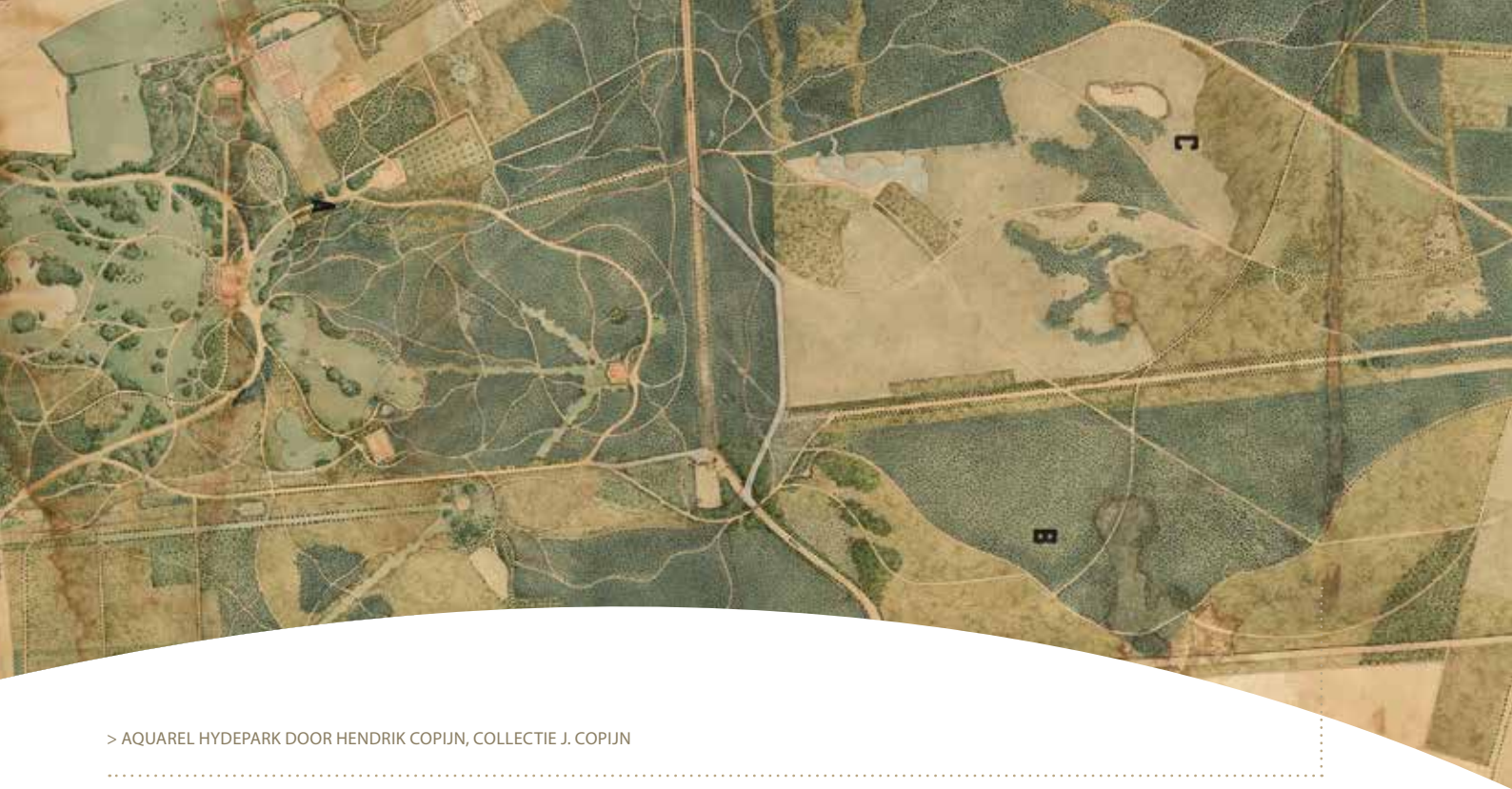
> 1905 HOOFDHUIS, OKD

en onderhielden contacten met de adel en de rijken van Europa.² Hydepark moest het weelderige decor worden voor het huwelijk van zoon Ernest in 1889 en de ondertrouw van dochter Ada in 1890.³

In korte tijd werd grond aangekocht en werden plannen gemaakt.⁴ Daarbij werkte Hendrik Copijn samen met de eigenaren, de architect J.N. Landré, diverse technici en leveranciers. Het park van Hydepark werd gefaseerd en in deelgebieden aangelegd.⁵ Van de deelgebieden zijn geen ontwerp- of werktekeningen bekend. De aquarel-tekening van Hendrik Copijn is ondertekend met de jaartallen 1885-1892 en kan beschouwd worden als een finale tekening.⁶

De aanleg van het park begon al in een vroeg stadium. Terwijl nog gebouwd en gesloopt werd, werd de heuvel met de watertoren al opgeworpen en beplant met bomen en heesters. Copijn nam bestaande weilanden, akkers en bomen op in zijn nieuwe ontwerp. De vruchtbare gronden van voormalige boerderijen vormden de basis voor uitgebreide nutstuinen en boomgaarden. De aanplant van grote bomen en gebundelde bomen gaf het

¹ J.D.C. van Dokkum, *Ons Mooie Nederland. Utrecht* (Amsterdam 1918)
² Inger Groeneveld, 'Hydepark, Internationale representatie en modern wooncomfort voor Louise van Loon-Borski', in: R. van de Laarse en Y. Kuiper, red., *Beelden van de Buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw*, Adelgeschiedenis 3 (Hilversum 2005), p. 127-148
³ 'Huwelijk Zoon Van Loon op Hydepark', *Amerongsche Courant*, 1889
⁴ Registratie Hypotheekakte, oktober 1885, Het Utrechts archief, toegang 1294, inv.nr. 6763
⁵ M. Kamphuis, 'Een Eclectische Tuin', in: *Tien Eeuwen Kasteel de Haar; Wat Een Weelde* (Zwolle 2013)
⁶ Hendrik Copijn, *Finale-Tekening Hydepark (1885-1892)*, privé-collectie, J. Copijn Groenekan

> AQUAREL HYDEPARK DOOR HENDRIK COPIJN, COLLECTIE J. COPIJN

park bij aanleg al een volwassen aanzien. Van Dokkum schreef hierover in 1918: 'Op lange wagens werd een geheel woud van volgroeide bomen met wortelkluit en ongesnoeide twijgen volgens de methode van de Engelse planter Henry Stewart, van heinde en ver aangesleept en hier in van te voren geprepareerde nieuwen grond gebracht, met een gemak en zekerheid alsof het slechts het verplanten van heesters en bloemen gold'.⁷ Een recente analyse van jaarringen bevestigde, dat bij de aanleg van Hydepark negentig jaar oude bomen zijn aangeplant, die al op foto's uit 1889 een volwassen kroon hadden.

PRACHTIG PARK

Het resultaat van alle werkzaamheden was een groot park in de gemengde stijl. De basis van het park werd aangelegd in de landschapsstijl. In de omgeving van de villa stond een orangerie en lagen verschillende deeltuinen. Elke deeltuin kreeg een eigen karakter en eigen soort beplanting. De diversiteit aan beplanting was daardoor op Hydepark groot. Functionele gebouwen en andere bouwwerken waren tuinsieraden en blikvangers in het park, waarbij de enorme villa het hoogtepunt en middelpunt van de zichtlijnen was.

Het reliëfrijke park in de landschapsstijl had open dalen met lange zichtlijnen naar de villa. Op de hoger gelegen ruggen stonden bomen en heesters. Passanten konden vanaf de openbare weg, over een spiegelende vijver, in de verte de grote sierlijke villa zien liggen. Arriverend over de toegangsweg, boden doorkijkjes de gasten een blik op de villa en sierlijke parkelementen zoals de heuvel met de folly-ruïne en de watertoren. De weidse uitzichten vanuit de villa moesten indruk op de gasten gemaakt hebben. Het pronkstuk was het uitzicht vanuit de eetkamer op de orangerie. Van hieruit konden gasten verwarmd en zonder hinder van raamstijlen genieten van de fontein, de exotische beplanting en zeer decoratieve orangerie.

Het landschappelijke park bood ruime wandelmogelijkheden, van korte avondrondjes tot wandelingen van enkele kilometers lang die ook per paard konden worden afgelegd. De wandelin-

gen leidden door een glooiend park met uitzichten over open dalen, bloemenweides, een hertenweide en slingerende waterpartijen. De villa, bijgebouwen en sierlijke bomen en heesters vormden het decor van de wandelingen en dienden als blikvangers. Bijzondere verrassingen bestonden uit diverse rustieke bouwwerken van hout en cement. Een tennishuisje, een hertenstal en een schuur bestonden geheel uit takken. De cementrustieke werken werden gebouwd door Moerkoert.⁸ Zo konden de openbare weg die door het park lag en de slingervijver overgestoken worden over bruggen van cementen boomstammen. Verspreid over het park werden cementrustieke rotsen aangelegd, waarvan een paar de ingang van duikers camouflerden of accentueerden. Enkele cementrustieke paddenstoelen werden gebruikt als opstapje voor ruiters om hun paard te bestijgen. Het hoogtepunt van de aanwezige cementrustieke bouwwerken werd een grottunnel met druppelende stalactieten.

PRONKEN MET DEELTUINEN

De besloten deeltuinen boden afwisseling tijdens de wandeling. Vanaf de heuvel met de folly-ruïne en de watertoren kwam een pad uit bij de orangerie. Voor de orangerie lag een geometrische tuin met exotische beplanting en welriekende bloemen. De fontein van de oranjerietuin werd gevoed vanuit een waterreservoir in de folly-ruïne bij de watertoren. In excursieverslagen en artikelen werd geschreven over 'een bloemaanleg – eenig in hun soort' en 'een ruim bassin met helder water, waaruit een hoge waterstraal opspringt'.⁹ De orangerie met de palmenkas was een ware attractie, want daar konden bezoekers een kraan opendraaien, zodat water vanuit een grot langs rotsen met varens naar beneden stroomde.¹⁰

Vanaf de orangerie kwam de wandelaar in het ovaalvormige

⁷ Van Dokkum, *Ons Mooie Nederland*

⁸ Vriendelijke mededeling van Eric Blok, Wageningen

⁹ W.J.N. Landré, 'Hydepark', *Eigen Haard*, 1889

¹⁰ C.L. van Groningen, Interview met oud-bewoners en bezoekers van Hydepark op 1 November 1997, gehouden op Landeck te Maarn, Museum Van Loon; Verslag Excursie IJzergieterij-Vereniging, Samenwerking Tot Genoegen, *Amerongsche Courant*, 1891

> 1935 ROSARIUM, OKD

rosarium waarover geschreven werd: 'beplant met honderden soorten van rozen in oneindige verscheidenheid [...] houdt de wandelaar al weder op, die haast niet weet hoe hij ontsnappen zal aan de vele bekoringen waarin hij wordt gevangen'.¹¹ In een heuvel ten oosten van de villa konden bezoekers wandelen door een kleine kloof in een cementrustieke rotstuin, de Zwitserse tuin. Hierin waren vakjes gemaakt voor rotsplanten, die bewaterd werden door middel van loden leidingen. Liefhebbers van tuinieren mochten de ommuurde moestuin niet overslaan. Hier bevonden zich met warm water verwarmde serres, druivenkassen en broeibakken. De tuinman kon zo kou, hagel en storm trotseren om de bewoners en hoge gasten van groenten, vruchten en bloemen te voorzien.

VERNUFT DER TECHNIEK

Hendrik van Loon en Louise van Loon-Borski eisten de nieuwste en beste technieken. Zowel de villa, enkele bijgebouwen als het park moesten voorzien worden van stromend water, centrale verwarming én elektriciteit.

Om Hydepark van dit alles te voorzien, werd een machinegebouw naast een infiltratieweide met een sierlijk slingerende spreng neergezet. In de infiltratieweide werden vijf zichtbare putten aangelegd. Ondergronds bevond zich een systeem om het schone water op te vangen, zodat altijd een voorraad van schoon water aanwezig was. Twee stoompompen pompten het water vervolgens naar het lage reservoir in de folly-ruïne en het hoge reservoir in de watertoren. Het lage reservoir voorzag het park van water en het schone water uit het hoge reservoir stroomde

¹¹ Landré, Hydepark

¹² Landré; zie ook Excursie Uzergijeterij

¹³ Verslag Excursie

> 1889-1895 ORANJERIETUIN EN WATERTOREN, MVL

> GROTTUNNEL MET STALAGTIETEN, MVL

naar de waterleidingen op alle verdiepingen van de villa.¹² In de villa, het koetshuis en de orangerie was stromend water een nuttige luxe. In het park was bewatering nodig, omdat Hydepark was aangelegd op droge zandgrond. Verder moesten de fontein in de oranjerietuin, de waterval in de hertenweide, de grottunnel en de forellenvijver voor de villa met stromend water gevoed worden.¹³

De elektriciteitscentrale in het machinegebouw was zo modern en groot, dat 800 gloeilampen van stroom voorzien konden worden. Hiermee werden de villa, het koetshuis en een deel van het park verlicht. Een andere noviteit was, dat de elektriciteitskabels ondergronds liepen.

SLOT

Het aan te leggen park van Hydepark was uitzonderlijk groot. Alles moest in twee jaar gerealiseerd worden en de opdrachtgevers, Hendrik van Loon en Louise Borski, stelden hoge eisen. Hendrik Copijn is deze uitdaging aangegaan en het is hem gelukt, terwijl het voor hem een groter en ingewikkelder project was dan hij ooit eerder had ontworpen en aangelegd. Het totaalconcept van parkaanleg, techniek, gebouwen en bouwwerken werd als geheel bedacht en uitgevoerd. Het park is vereenvoudigd, maar de structuren en belangrijke tuinsieraden zijn grotendeels behouden gebleven. Dit maakt de huidige 52 hectare grote buitenplaats van Hydepark nog steeds een waardevol park.

Tijdens de Tweede wereldoorlog is de villa afgebrand. Na de oorlog werd de Nederlands Hervormde Kerk eigenaar van het overgebleven Hydepark. In 1962 kwam een Theologisch Seminarium in een nieuw hoofdgebouw op de locatie van de voormalige villa. Het diaconaal vakantiecentrum het F.D. Roosevelthuis kreeg in 1968 een plek achter de slingervijver, langs de Arnhemse Bovenweg. Het park kreeg in de loop der jaren een sober karakter. Sinds 2015 vinden nieuwe ontwikkelingen plaats op Hydepark. Het F.D. Roosevelthuis en het seminarie van de Protestantse Kerk Nederland huizen samen in een nieuw hoofdgebouw, gebouwd op de locatie van de voormalige villa van de familie Van Loon. Hierdoor is het hoofdgebouw weer de spil van de buitenplaats geworden. Voor enkele bijgebouwen is een nieuwe bestemming gevonden en voor andere gebouwen wordt nog een nieuwe functie gezocht.

De ontwikkelingen zijn en worden gebruikt om ook het park en tuinen van Hydepark een nieuw elan te geven. Bomen zijn gesnoeid en tuinen zijn hersteld. Het opvallendst zijn de herstelde paden voor het hoofdgebouw. Ze liggen als slingerende linten door het groene park en worden veel gebruikt door de gehandicapte en zieke gasten van het F.D. Roosevelthuis. Daarmee is Hydepark nog steeds het 'buiten' van vele gasten. ■

KARL ENENKEL EN KOEN OTTENHEYM:

OUDHEID ALS AMBITIE: DE ZOEKTOCHT NAAR EEN PASSEND VERLEDEN 1400-1700

> door **Hanneke Ronnes**

Universitair docent (UvA) en Bijzonder Hoogleraar Historische buitenplaatsen en landgoederen (RUG)

Het is gebruikelijk een bespreking van een boek te beginnen met enkele of meer positieve opmerkingen en de kritische noten pas daarna te kraken. Ik draai dat gebruik hier om, met als doel zo snel mogelijk van mijn paar kritische noten af te zijn en ruim baan te hebben voor de vele pluspunten. *Oudheid als ambitie: De zoektocht naar een passend verleden 1400-1700* van Karl Enenkel en Koen Ottenheim over de perceptie van het verleden in de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd in Europa en meer specifiek in Nederland, had misschien iets dunner gekund. Een enkele casus is wat specialistisch of langdradig: waarom aan het begin zo veel oorsprongsmythes van een heleboel landen behalve het onze, waarbij de vele namen en plotwendingen de lezer dikwijls te veel worden? Ook het veelvuldig gebruik van 'dus' kan storen. Die minpuntjes daargelaten: wat een geweldige boek! De auteurs nemen ons mee naar een tijd waarin heel anders naar het verleden werd gekeken dan wij nu doen: dat de *past in the past* relatief kort geleden zó anders ingekleurd werd, is moeilijk voor te stellen. Het 'grote verhaal' over de geschiedenis zoals wij dat vertellen en o zo gewend zijn – onze typologie of tijdperk bestaande uit de bekende tijdvakken als prehistorie, Oudheid, Renaissance of Romantiek – projecteren we ongewild en onbewust op de mensen die ergens in die tijdvakken leefden. Natuurlijk zijn we ons met enige regelmaat wel bewust van het feit dat we daarmee historiserend bezig zijn, dat we ons schuldig maken aan een wat anachronistisch geschiedbeeld, en zijn Enenkel en Ottenheim niet de eersten die zich met dit onderwerp bezighouden (denk voor de Republiek bijvoorbeeld aan het werk van Sandra Langereis). Maar dat we er zó naast zaten, konden we niet bevroeden. Na lezing van dit boek kijk je als eenentwintigste-eeuwer nooit meer op dezelfde manier naar de mensen die in de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd ons land en de omringende landen bevolkten.

> HET VALKHOF IN NIJMEGEN, JAN VAN GOYEN, 1641, RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

Kastelen duiken in dit boek veelvuldig op. De humanisten, Erasmus voorop, waren bijna obsessief bezig met het bij elkaar brengen van twee historische verhalen: die van de Romeinen en de Bataven. De Bataven, waarvan men aannam dat zij de Nederlanden bestierden in de hoogtijdagen van het Romeinse Rijk, moesten de Romeinse geschiedenis ingeschreven worden. Dat had alles te maken, aldus de auteurs, met Erasmus' eigen levensgeschiedenis: in Italië werd de denker uit het hoge Noorden maar weinig serieus genomen en dat deed pijn. Erasmus wilde aantonen dat zijn land er wel degelijk toe deed, vroeger en nu (in de zestiende eeuw). In zijn eigen tijd toonden uitvindingen als die van de boekdrukkunst, het kanon, het kompas en een aantal belangrijke zeekaarten, het belang van het Noorden aan vond Erasmus, die niet wist dat dit feitelijk onjuist was. In de oudheid zouden Nederlanders edele wilden zijn geweest die woonden in mooie steden en in burchten van steen, zoals de Batenburg (Batavenburg), de Leidse burcht, het Valkhof en Beverweerd. Nijmegen zou gesticht zijn door Caesar en de Keizerlijke burcht (grotendeels twaalfde-eeuws) zou eveneens Romeins zijn. Dat deze bouwwerken in werkelijkheid uit de middeleeuwen stamden was eenvoudigweg niet bekend. Andere imposante vermeende Romeinse bouwwerken op Nederlandse bodem waren de zogenoemde zuilen van Hercules en de *celtic fields* (sporen van prehistorische akkerbouw waarbij gebruik werd gemaakt van stenen muurtjes) die werden aangezien voor complete Romeinse steden. Over de zuilen van Hercules had Tacitus in zijn *Germania* geschreven dat Drusus, broer van keizer Tiberius, dacht dat deze zuilen in het land van de Friezen gezocht moesten worden, maar

dat een barre tocht op zee hem in zijn zoektocht gedwarsboomd had. Doorgaans werden de zuilen van Hercules geassocieerd met de rotsen van Gibraltar en de kust van Marokko aan de overkant, maar Tacitus' opmerking was bekend bij Nederlandse oudheidkundigen en leidde tot de identificatie van de zuilen, niet in Friesland maar in Drenthe: de Hunebedden!

Het 'bewijs' van het grootse Bataafse verleden dat tot uiting kwam in de belangrijke rol die de Bataven gespeeld zouden hebben in het Romeinse Rijk en de imposante bouwwerken die hier uit voortkwamen, toonde zich in de vorm van een Romeinse inscriptie die bij Leiden, in de buurt van het middeleeuwse kasteel Roemburch, gevonden werd. Het werd de oudheidkundige Aurelius schijnbaar niet moeilijk gemaakt: Roemburch – *what's in a name?* – moest wel een fort van de Romeinen zijn, en hij werd in deze gedachte bevestigd door de vondst van Romeinse inscripties en artefacten, behorend bij het Romeinse castellum Matilo dat op die plek gestaan had. Op de steen werd een commandant 'Bato' genoemd, die verantwoordelijk was geweest, aldus de inscriptie, voor het opnieuw opbouwen van een ingestort wapenhuis. Kortom, een Bataaf (er werd verondersteld dat 'Bato' een synoniem was voor 'Bataaf') die ook nog eens leiding gaf: eindelijk was onomstotelijk bewezen dat de Bataven inderdaad zo belangrijk waren geweest als men altijd al gedacht had. De wens was de vader van de gedachte, weten wij nu. Meer dan een eeuw na de vondst werd de inscriptie geïncorporeerd in de hal van kasteel Duivenvoorde.

De Romeinse vondsten waren in onze streken bescheiden: in Nijmegen werd nog wel eens een wat groter bouwfragment gevonden, maar doorgaans ging het om bronzen beeldjes, een enkel graf, altaarstenen en Romeinse mijlpalen. Een van deze mijlpalen, van twee meter lang uit de tweede eeuw na Christus, werd gevonden bij Naaldwijk en vermeldde keizer Marcus Aurelius en het Forum Hadriani, de Romeinse marktplaats bij het huidige Voorburg. De paal was gebruikt als bouw materiaal voor een klooster en in 1545 werd hij door Hyppolitus Persijn geruild tegen enkele toen moderne bouwelementen, zodat hij de paal kon incorporeren in zijn buitenplaats Huis te Persijn. Hij liet een tweede paal maken met daarop de namen van Karel V

en Filips II en plaatste beide palen bij de entree van Huis te Persijn. Hier dienden ze als nieuwe zuilen van Hercules, aldus de auteurs.

Van Erasmus en via meer en minder bekende oudheidkundigen en (voornamelijk adellijke) verzamelaars, belanden we een eeuw later bij Constantijn Huygens als promotor van het vermeende Bataafse verleden. Onveranderd was de nadruk op de eervolle incorporatie van de Bataven in het Romeinse Rijk. Nieuw waren de inspanningen om de Romeinse vormtaal te herintroduceren. Vaak is gewezen op Huygens' rol in de Nederlandse architectuurgeschiedenis als dilettant-architect, opdrachtgever en inspirator van de strenge, klassieke regels van de bouwkunst op basis van traktaten als die van Scamozzi en Palladio. Huygens' Huis op het Plein in Den Haag, gelijktijdig gebouwd met het Mauritshuis, en zijn buitenplaats Hofwyck in Rijswijk, zijn vroege en invloedrijke voorbeelden van het classicisme in Nederland. De klassieke vormtaal werd nu niet langer tweedimensionaal toegepast op de façade van gebouwen, maar vormde het driedimensionale uitgangspunt in vormstudies en proporties. Tot zover is het verhaal bekend. Waarom precies deze strakke, klassieke vormtaal zo belangrijk werd bevonden door Huygens, krijgt veel minder aandacht. Een terugkeer naar de klassieke vormtaal was voor Huygens niet een bevestiging van de suprematie van de Romeinen, maar veeleer een terugkeer naar de eigen (Romeins-) Bataafse roots. Vandaar ook Huygens' interesse in de Romeinse objecten die werden opgegraven, gevonden en verzameld, zoals de Nehalennia-altaren die opdoken in Domburg in Zeeland. In het gevolg van stadhouder Frederik Hendrik bezocht Huygens in 1633 Johannes Smetius in Nijmegen, waar ze zijn collectie bestaande uit fibulae, broches, olielampjes, dobbelstenen,

> C.J.C. REUVENS MET ASSISTENT EN
TEKENAAR BIJ DE EERSTE MODERNE
OPGRAVINGEN VAN FORUM
HADRIANI, TUSSEN 1827
EN 1834

> TEKENING VAN HET SLOT PERSIJN, WASSENAAR, GESLOOPT IN DE ACHTTIENDE EEUW. RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

etc. bewonderden. Het was het begin van een uitgebreide briefwisseling tussen de twee. Naar aanleiding van het bezoek schreef Huygens een lofdicht op de collectie van Smetius.

De laatste hoofdstukken van *Oudheid als ambitie* gaan in op de fascinatie voor het oude in de zeventiende eeuw, die blijkt uit de omgang met stadhuizen in verschillende steden die bijna zonder uitzondering, ook na (noodzakelijke) vernieuwingen, een zekere antiquiteit dienden uit te stralen. Daarnaast wordt ingegaan op de historiserende bouw die veel buitenplaatsen of verbouwingen van en toevoegingen aan kastelen kenmerkte. In aansluiting op Ben Olde Meierinks veel geciteerde artikel 'De grote toren: een adelsymbool' verschenen in *Virtus* in 1995, wordt uitgebreid stilgestaan bij de zeventiende-eeuwse praktijk om ófwel oude kasteeltorens te laten staan of op te hogen in het geval van nieuwbouw, ófwel alleen het interieur aan te passen aan moderne trends maar het exterieur te laten verwijzen naar voorbije tijden, óf in de nabijheid van het oude gebouw dat niet werd afgebroken, een nieuw huis op te trekken. Interessant is ook de voorzichtige verklaring van de auteurs voor het fenomeen van speklagen, de banden die ontstonden door het afwisselend toepassen van baksteen en natuursteen. Die zouden verwijzen naar Romeinse bouwwerken. Men was immers bekend met de variatie van lichte en donkere banden zoals gebruikt voor de stadsmuren van Constantinopel.

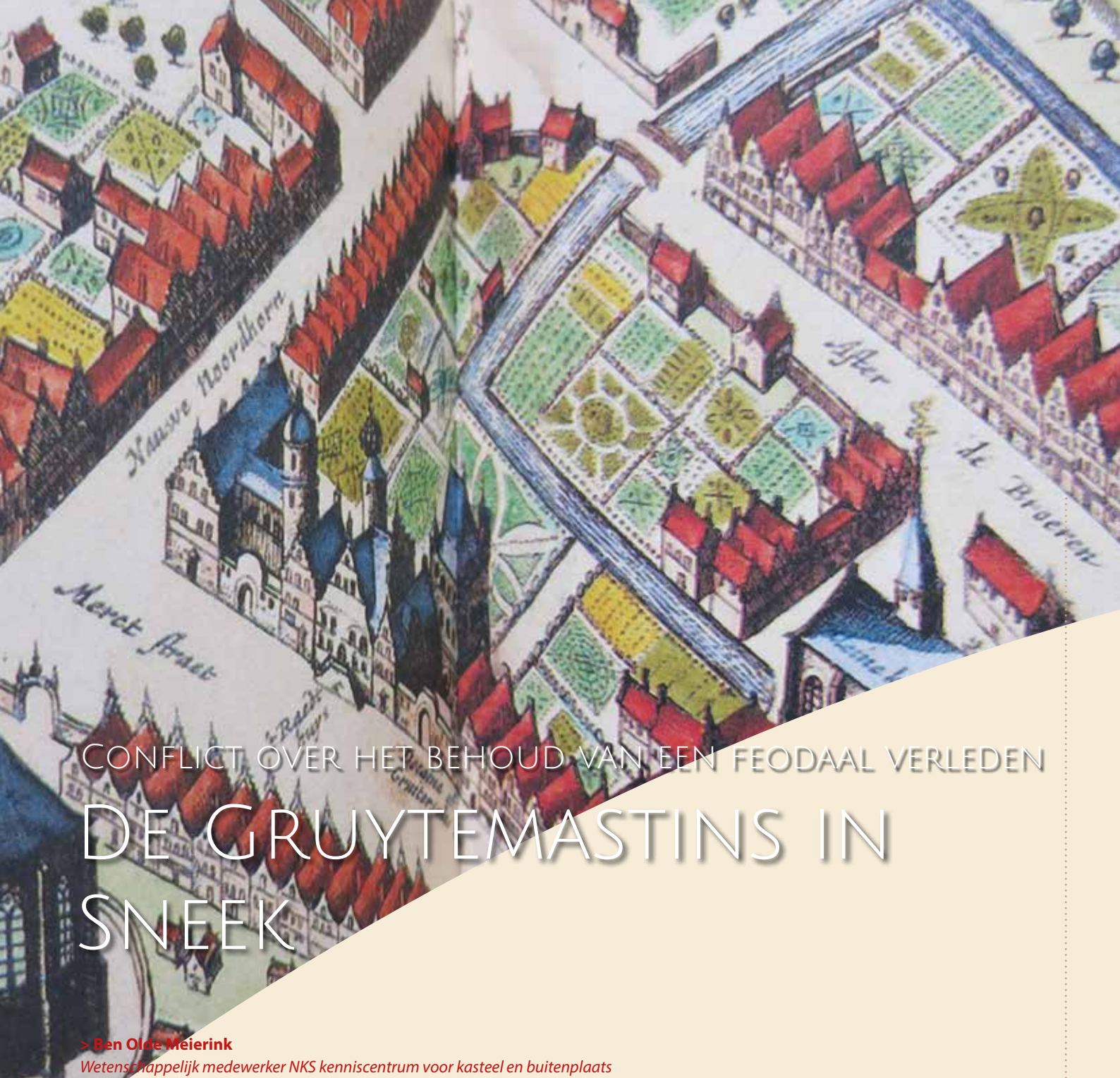
In de periode 1400-1700 was men voornamelijk geïnteresseerd in de Oudheid. De auteurs tonen aan dat dat veel te maken had met de gehanteerde periodisering. Het verleden werd ingedeeld in fasen op basis van de Bijbel en er werd teruggerekend aan de hand van Bijbelse figuren. Daarbij dienden Adam en Eva als startpunt en de zondvloed als onmiskenbare *Stunde Null*: alle mensen die nu leefden moesten wel voortkomen uit de genealogie van Noach die 2600 voor Christus begon. Verschillende faseringen werden gehanteerd, zoals: de periode van de schepping tot

Mozes (1), van Mozes tot aan de geboorte van Christus (2) en daarna (3), of: het Rijk van Babylon (1), het Rijk van de Perzen (2), het Rijk van de Macedoniërs (3), het Romeinse Rijk (4). In wezen leefden Erasmus en Constantijn Huygens aldus nog steeds in de Romeinse tijd, wat in ieder geval een deel van hun fascinatie voor die periode verklaart.

Maar was er dan alleen maar aandacht voor de Oudheid? Andere perioden kwamen er inderdaad bekaaid vanaf. Er is één interessante uitzondering: Johan Picardt (1600-1670). Hij weerlegde het gangbare idee dat de Bataven de eerste bewoners waren van de Republiek. Als onderbouwing gebruikte hij de eerder als Romeins geïnterpreteerde hunebedden, overduidelijk geen natuurlijk fenomeen en zonder enig kenmerk dat een rechtvaardiging zou zijn voor een situering in de tijd van de Romeinen en Bataven. De eerste landgenoten waren volgens Picardt niet de Bataven, maar reuzen uit Scandinavië. De *celtic fields* die, zoals gezegd, beschouwd werden als Romeinse steden, waren volgens hem de woonplekken van deze reuzen. Dit idee sloot nauw aan bij dat van collega's van over de grens: megalithische monumenten werden vaak geassocieerd met reuzen. De prenten in Picardts *Korte Beschryvinge van eenige Vergetene en Verborgene Antiquiteten* die zijn opgenomen in *Oudheid als ambitie*, zijn – een *pars pro toto* voor het boek – fascinerend en vermakelijk: ze tonen reuzen met Hercules-achtige knotsen, gekleed in een dierenvel, die bezig zijn met de bouw van hunebedden en ondertussen een paar kleine, tegenstribbelende mensjes proberen te vangen teneinde ze genoeglijk op te peuzelen. Het is maar te hopen dat onze huidige kijk op de geschiedenis nooit door collega's in de toekomst op dezelfde wijze gefileerd wordt. ■

Karl Enenkel en Koen Ottenheim, *Oudheid als ambitie: De zoektocht naar een passend verleden 1400-1700* (Nijmegen 2017) ISBN: 9789460043253

CONFLICT OVER HET BEHOUD VAN EEN FEODAAAL VERLEDEN DE GRUYTEMASTINS IN SNEEK

> Ben Olde Meierink

Wetenschappelijk medewerker NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

Vanaf de late middeleeuwen ontwikkelde zich de interesse voor de geschiedenis van het eigen gewest en zeker vanaf de zeventiende eeuw ook voor de eigen stad. Hierbij stonden voor steden de anciënniteit van hun stad en aanspraken die daar uit voortkwamen, centraal. Dat gold in het bijzonder voor de Hollandse steden, die in voortdurende competitie waren hun ouderdom en daarmee hun belang op te voeren. Er werden stadskronieken gepubliceerd waarin het ontstaan van de stad graag zo ver mogelijk in de tijd werd teruggevoerd.

Ook de stad Leiden had in 1614 een stadsgeschiedenis laten schrijven, waarbij de ouderdom van de stad tot in de Romeinse tijd terugging. Als tastbare herinnering aan deze oudste geschiedenis gold natuurlijk de middeleeuwse Leidse Burcht die in het begin van de zeventiende eeuw als een enclave in de stedelijke bebouwing was gelegen. De stad Leiden had er in 1651 ook veel geld voor over om de burcht en de daar aan verbonden titel van burggraaf van Leiden en andere rechten te verwerven van een hoogadellijke familie uit de Zuidelijke Nederlanden. De burcht

> UITSNEDE VAN DE KAART VAN WILLEM EN JOAN BLAEU IN 1649. AAN DE MARKTSTRAAT IN HET MIDDEN DE GRUYTEMASTINS. AAN DE ACHTERZIJDE LOPEN DE PERCELEN DOOR TOT AAN DE NELTJESHAVEN

werd door de stad gerestaureerd en het burchtterrein ingericht als een stedelijk stadsparkje. Om de rommelige toegang tot de burcht enig cachet te geven, werden de panden naast de ingang aan de voet van de burchtheuvel aangekocht en in 1658-59 vervangen door een monumentale poort en bijgebouwen die door architect Pieter Post zelfs werden voorzien van pseudo-boogfriesen en kantelen om de ouderdom van het kasteelcomplex nog eens te accentueren.¹

¹ K. Enkenkel en K. Ottenheim, *Oudheid en ambitie; zoektocht naar een passend verleden 1400-1700* (Nijmegen 2017), p. 283-285

> DE ACHTTIENDE-EEUWSE VOORGEVEL VAN HET GRIETMANSHUIS MET GRIETENIJHUIS OP DE PLAATS VAN DE GRUYTEMASTINS. IN HET MIDDEN BEVINDT ZICH DE BEWAARD GEBLEVEN CLEYNE STINS. FOTO BBA

Een opmerkelijk vroeg voorbeeld van stedelijke belangstelling voor de tastbare herinneringen aan het feodale verleden vindt men een halve eeuw eerder in de Friese stad Sneek.

GRUYTEMASTINS OF DEKEMASTINS

Op de bekende stadsplattegrond van de stad Sneek van Johan Blaeu uit 1649 wordt in de nabijheid van het stadhuis door deze cartograaf een forse vierkante toren weergegeven. De toren, met zijn met leien gedekte tentdak en overkragende weergang met op de vier hoeken arkeltorentjes, had alle kenmerken van een versterkte woontoren, zoals die in de late middeleeuwen veel op het Friese platteland kon worden aangetroffen. Bij de toren werd aangetekend: Gruytemastins of Dekemastins. De toren stond niet zoals het stadhuis in de noordelijke gevelwand van de Marktstraat, maar lag ongeveer tien meter terug van de rooilijn en was door een ommuurde binnenplaats van de Marktstraat gescheiden. Deze toren wordt in de literatuur ook de Grote Stins genoemd, ter onderscheiding van de naastgelegen bewaard gebleven Kleine Stins, waarop we hierna terugkomen.²

Een verdedigbare woontoren is een opvallend element binnen een stad. Een stadsmuur en een bijbehorende gracht zouden aan elke bewoner van de stad en dus ook de bewoners van een dergelijke toren voldoende bescherming moeten bieden. Het lijkt er op dat de toren ouder is dan de stadsmuur en gebouwd is in de pre-stedelijke fase van de stad. Sneek kreeg in 1400 stadsrechten van de graaf van Holland. Men zal direct daarna met de stadsmuur en gracht kunnen zijn begonnen.

Wie de stichter is van de Gruytemastins is niet bekend. Als mogelijke bouwer komt in aanmerking Aylof de Gruyter, een belangrijk en politiek invloedrijk man, die in 1398 namens graaf Albrecht van Holland diens belangen in het niet altijd Hollands-gezinde Sneek moest handhaven. In 1399 wordt de stins als 'husinghe' aangeduid en niet specifiek als toren.³ Bij de opgraving ter gelegenheid van de uitbreiding van het huidige stadhuis in 1984

werd op het erf achter Marktstraat 17 de brede fundering van een noord-zuid gerichte muur aangetroffen, die door archeoloog A. Jager toen geïnterpreteerd werd als westelijke zijmuur van de toren.⁴ De fundering is echter van zogenoemde rooswinkels opgetrokken, een baksteenformaat dat pas vanaf het einde van de vijftiende eeuw in Friesland werd toegepast.

EEN CONFLICT MET DE STAD OVER SLOOP

Het bijzondere is dat op het moment dat Johan Blaeu deze stadsplattegrond van Sneek maakte, de Gruytemastins als toren al niet meer bestond. In het oudste stadsnotulenboek van Sneek komt namelijk een opmerkelijke resolutie voor waarin het volgende in modern Nederlands hertaald staat: 'Op heden de 12de april anno 1610 is door de magistraat en de gewone gemeente [van Sneek] ambtsbroederlijk vergaderd en besloten in de zaak van de sloop en het afbreken van de Stins en het gebouw ervan, dat door bericht van sommige die het begripen begrepen wordt, onderhoudend en het ook niet weten, anderszins volgens rechten die door Van Deekema tot hernieuwing en herstel van dezelfde Stins verplicht zijn. Dat om verhaalde reden het verzoek van de heer Sicko van Dekema, ook magistraatspersoon, betreffende de toestemming van de gemelde sloop gedaan, niet zal worden toegelaten, maar dat men met behoorlijke middelen de voorgenomen sloop als tot vernedering en ontsiering van de stad strekkend, zal afwijzen en tegenstaan. Aldus gedaan als boven in kennis van mij secretaris van de stad Sneek, Theodorus Leontius'.⁵

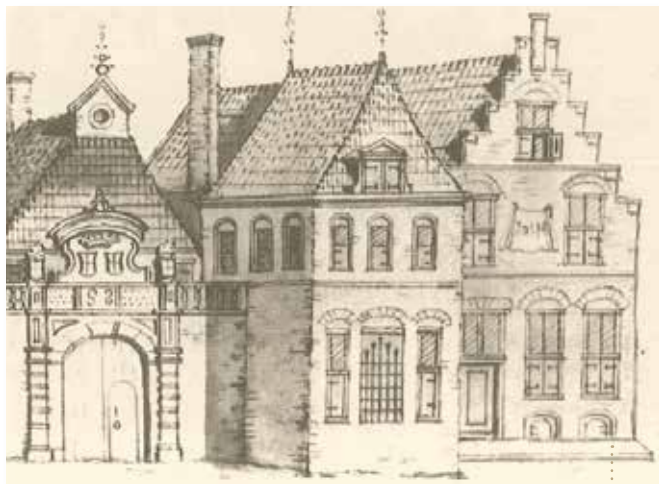
Deze enigszins cryptische tekst geeft aan dat er blijkbaar tussen

2 F. Grovestins en B. Olde Meierink, *Bouwhistorische opname met waardestelling, Gemeentehuis Sudwest/Fryslan, Marktstraat 13-19, Sneek, BBA-rapport 708a* (Utrecht 2016), p. 18-21

3 A. Jager, 'Stinsen en het elite-netwerk in de Middeleeuwse bewoningsgeschiedenis van Sneek en haar Ommeland', *Palaeohistoria* 33-34 (1991-1992), 332-335 verwijzend naar H. Halbertsma en H.W. Keikes, *Sneek Drie kronen met ere* (Sneek 1956)

4 Als het inderdaad een restant van de toren is, dan zal het eerder de oostelijke muur zijn dan de westelijke. Volgens Jager was de fundering gemetseld met zogenoemde rooswinkels met een formaat van 28 x 13 x 7 cm. Jager 1991-1992, p. 333 en fig. 12

5 Archief gemeente Sudwest Fryslan, Oud Archief Sneek inv. nr. 1 fol. 116v

> TEKENING VAN J. STELLINGWERF UIT 1723. IN HET MIDDE DE CLEYN STINS VAN DE GRUYTEMASTINS

Sicke van Dekema en de stad een meningsverschil was de over de stins. Sicke van Dekema wilde de stins, die blijkbaar bouwval- lig was, slopen terwijl de stad de stins wilde behouden omdat sloop ervan een vernedering en ontsiering van de stad zou zijn. ('tot oncieringe des stades zoude strekken').⁶ Het zou hiermee een van de vroegste voorbeelden van overheidszorg voor behoud van erfgoed, in dit geval van een kasteel, kunnen zijn. Sicke van Dekema legde zich daar echter niet bij neer en wendde zich tot het Hof van Friesland, waar het bezwaar van de stedelijke magistraat werd afgewezen.⁷

Volgens de achttiende-eeuwse Sneekse geschiedschrijver Napjus werd behalve om het slopen van de stins ook verzocht de er omheen gelegen grachten te dempen, maar dat staat niet in de resolutie. Sicke ging blijkbaar niet direct over tot sloop, want zoals we zullen zien bestond de stins nog in 1629. Volgens Napjus moet de sloop vóór 1633 hebben plaatsgevonden.⁸

DE ROL VAN SICKE VAN DEKEMA

We kunnen ons afvragen waarom de stad de confrontatie met Sicke van Dekema over de sloop aanging. Sicke was voor de stad door zijn juridische opleiding en politieke invloed een niet te onderschatten tegenstander. Sicke was lid van de belangrijke Friese adellijke familie Van Dekema, die in het midden van de zestiende eeuw een van rijkste en aanzienlijkste families van Friesland was. Hij werd in 1548 geboren als zesde kind van de in 1558 overleden gelijknamige mr. Sicke van Dekema en diens vrouw Luts van Liauckema. Zijn vader had rechten gestudeerd, speelde een belangrijke politieke rol als gedeputeerde van de Staten van Friesland, en was in 1555 afgevaardigd naar de inhuldiging van koning Philips II. Het gezin woonde op de Mannemastate in Jellum ten zuiden van Leeuwarden. Voor weduwe Luts was een goede opvoeding van haar zonen belangrijk. Ze stuurde haar 13-jarige zoon Sicke in 1561 naar de universiteit van Leuven. In de noordelijke Nederlanden bestond op dat moment nog geen universiteit. Sicke vertrok vervolgens in 1568 met zijn broer Pieter naar de hogeschool in het Spaanse Salamanca.

Dat op dat moment in de Nederlanden de Opstand begon, had blijkbaar geen invloed op de studiekeuze. Sicke, die zich in het universitaire milieu met zijn Latijnse geschriften Sixtus noemde, bleef niet in Salamanca, maar trok met enkele andere jonge Friese edelen in 1570 via Valencia naar Barcelona. Vandaar stak hij de Middellandse Zee over naar Genua en trok via Parma verder naar de universiteit van Pavia. In deze Italiaanse stad promoveerde hij in de rechten. Zijn broer Pieter was vanuit Salamanca direct naar Friesland teruggekeerd. In 1575 was Sicke terug in Friesland. Omdat hij, in tegenstelling tot zijn broers, hervormd werd, kon hij een rol in de Friese politiek spelen. Tussen 1586 en 1607 was Sicke verschillende malen gedeputeerde van Friesland. Hij werd in 1607 afgevaardigd naar de onderhandelingen met Engeland.⁹

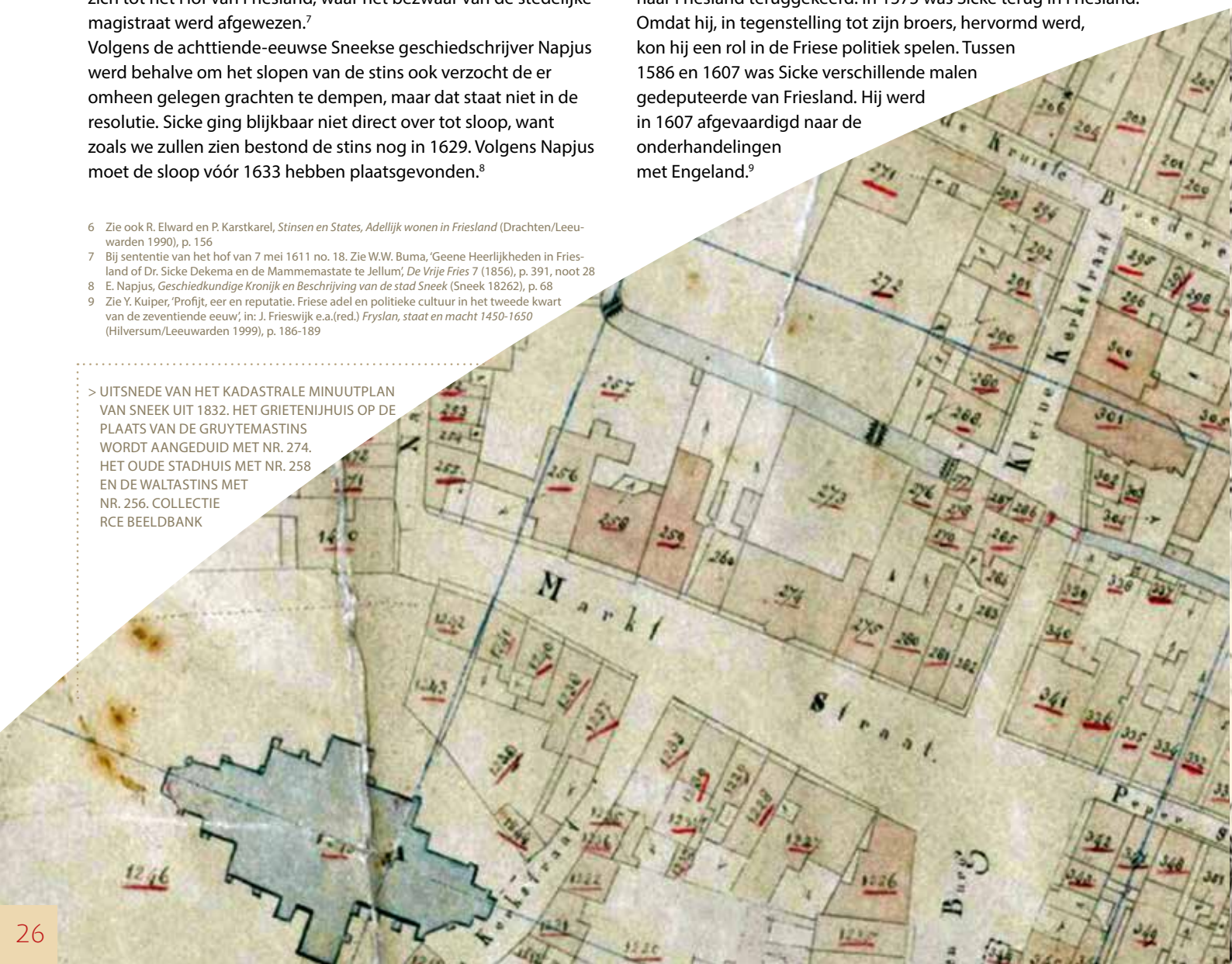
6 Zie ook R. Elward en P. Karstkarel, *Stinsen en States, Adellijk wonen in Friesland* (Drachten/Leeuwarden 1990), p. 156

7 Bij sententie van het hof van 7 mei 1611 no. 18. Zie W.W. Buma, 'Geene Heerlijkheden in Friesland of Dr. Sicke Dekema en de Mannemastate te Jellum', *De Vrije Fries* 7 (1856), p. 391, noot 28

8 E. Napjus, *Geschiedkundige Kronijk en Beschrijving van de stad Sneek* (Sneek 18262), p. 68

9 Zie Y. Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie. Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw', in: J. Frieswijk e.a.(red.) *Fryslan, staat en macht 1450-1650* (Hilversum/Leeuwarden 1999), p. 186-189

> UITSNEDE VAN HET KADAESTRALE MINUUTPLAN VAN SNEEK UIT 1832. HET GRIETENIJHUIS OP DE PLAATS VAN DE GRUYTEMASTINS WORDT AANGEDUID MET NR. 274. HET OUDE STADHUIS MET NR. 258 EN DE WALSTINS MET NR. 256. COLLECTIE RCE BEELDBANK

Sicke bewoonde vooral de Mannemastate in Jellum, die hem in 1575 bij de ouderlijke boedelscheiding samen met zijn broers was toegedeeld. Dit eenvoudige adellijke huis bestond uit twee haaks op elkaar staande eenlaags vleugels en had geen toren.¹⁰ Na de dood van zijn drie broers, zou hij in 1597 de enige eigenaar worden van de 'Gruyters huisinge tot Sneek met het hof en de heerlickheydt van de Swanejacht [...]. Mitgaders het Leen tot het voorsz. Huis behorende tot Arum'.¹¹ Verder kan hij met zijn vrouw vanaf 1594 tot 1608 gewoond hebben op de Tammingaborg in het Groningse Hornhuizen, die zijn vrouw van haar vader had geërfd. Sicke stierf in 1625 en werd in de kerk van Jellum bij zijn in 1620 overleden vrouw begraven. Het echtpaar kreeg negen kinderen. Slechts drie dochters overleefden hun vader en erfden, samen met hun nicht Luts of Lucia van Dekema, de Mannemastins en de Gruytershuizinge in Sneek.¹² Op dat moment bestond de Gruyterstins blijkbaar nog, want in dat jaar werden twee percelen ter plaatse verkocht aan Gualtherus Gualtheri. Alleen een aan de rechterzijde gelegen lager bouwvolume, de Kleine Stins genoemd, bleef eigendom de familie Van Burmania, die sinds 1641 ook het Grietenijhuis bezat. Dit kreeg in 1761 zijn huidige vorm en is als onderdeel van het huidige gemeentehuis bewaard gebleven.¹³

DE STINS OP DE STADSPLATTEGROND

Waarom tekende Blaeu de Gruytemastins als deze niet meer bestond? Deze vraag verdient enige aandacht. Voor het kaartbeeld van Sneek uit 1649 maakte Johan Blaeu gebruik van de oudere plattegrond van Sneek, een van de serie van elf Friese stadsplattegronden, die Nicolaas van Geelkerken tussen 1614 en 1616 had gemaakt voor het in 1616 verschenen boek over de Friese geschiedenis: *Rerum Frisicarum Historia* van de geleerde Ubbo Emmius (1547-1625).¹⁴ De stins wordt met de letter D aangeduid en in de legenda verklaard met *Decama of Gruytersmastins*. Dat geldt ook voor de jongere stadsplattegronden van Sneek in het boek van C. Schotanus, *Beschrijvinge van de Heerlyckheydt Frieslandt*. Bijzonder is dat Schotanus in de legenda van zijn

¹⁰ Kuiper 1999, p. 189

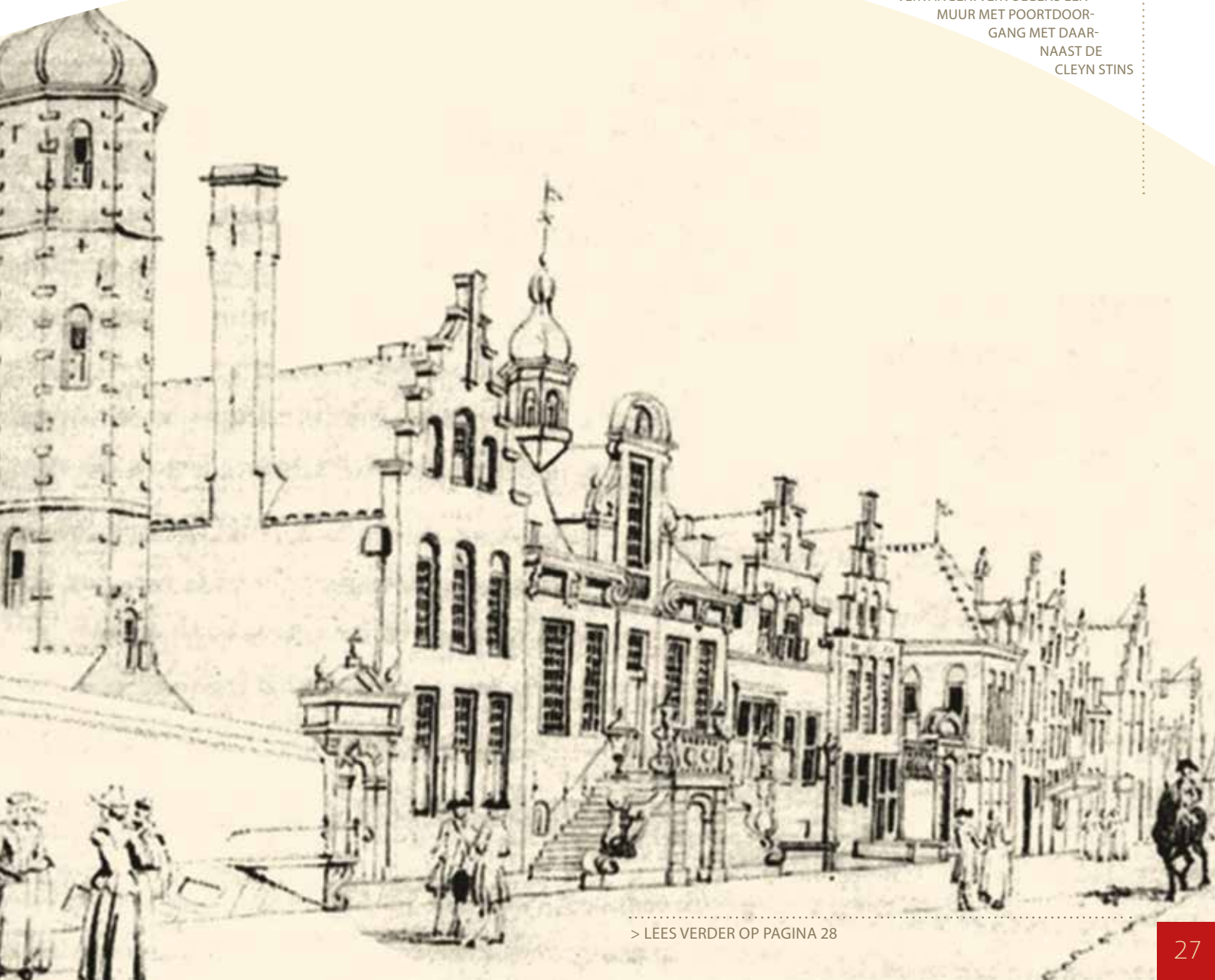
¹¹ Buma 1856, p. 392, noot 28

¹² Buma 1856, p. 392, noot 28. Zie ook Groninger Archieven, nr. 623 Archief Menkema en Dijksterhuis, inv. nr. 570. Akte van boedelscheiding door de kinderen Julius van Meckhama als echtgenoot van Lutz van Dekema, Imk van Dekema douairière Duco van Botnia en Catherina van Dekema douairière van Bolte tho Grovenstins als erfgenamen van dr. Sicke van Dekema en Helena van Tamminga 1626

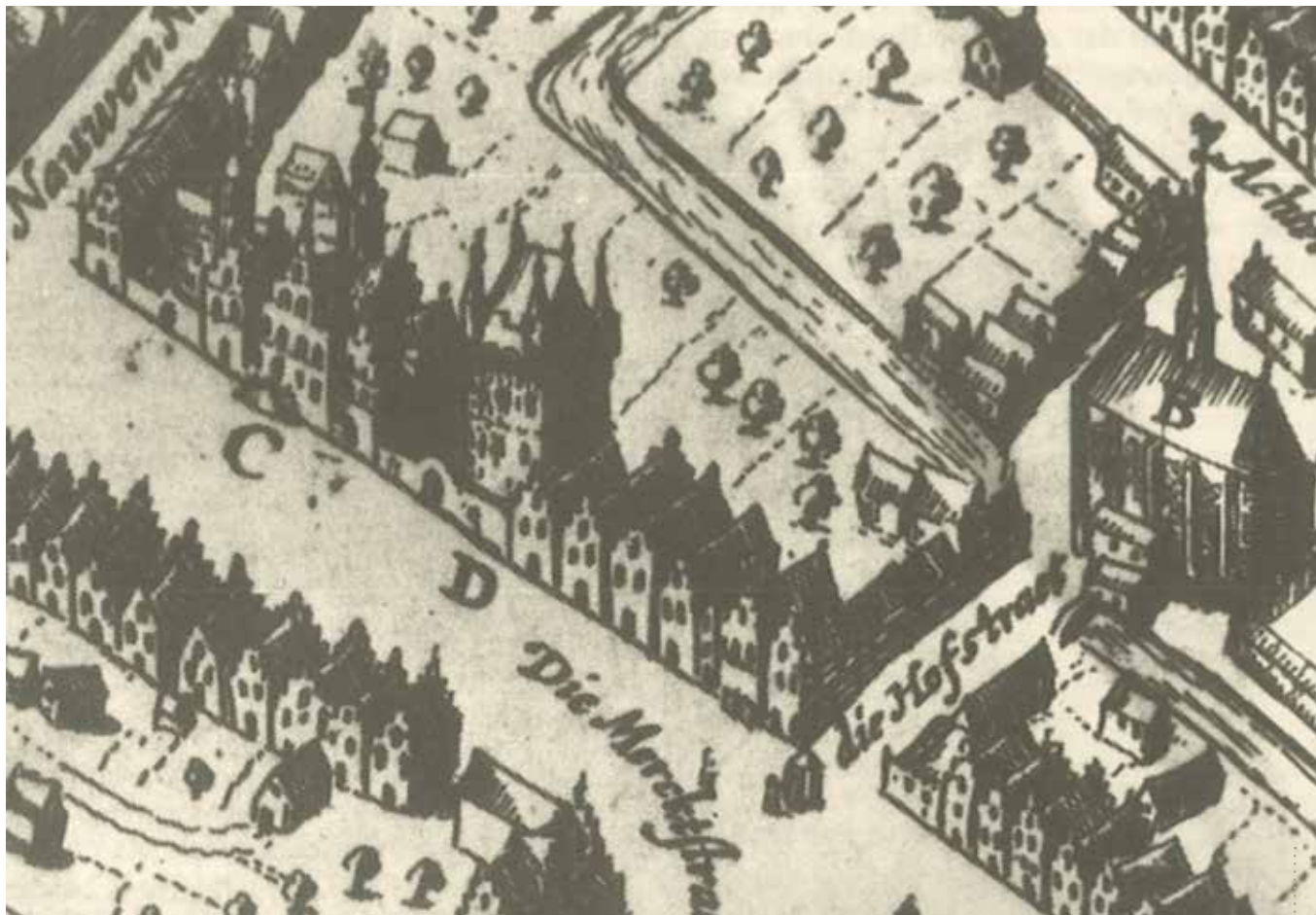
¹³ Zie Grovestins en Olde Meierink 2016, p. 21

¹⁴ Op de plattegrond van Sneek van Jacob van Deventer uit circa 1560 ziet men een gebouw aangegeven dat iets terug ligt ten opzichte van de rooilijn. Van een toren geen spoor. Op de jongere plattegrond van Braun en Hogenberg is in de rooilijn een breed dwars gericht pand weergegeven

> TEKENING VAN CORNELIS PRONK UIT 1747. LINKS DE WALTASTINS, VERVOLGENS HET STADHUIS. DAARNA RESPECTIEVELIJK MARKTSTRAAT 13 EN 15, BEIDE MET TRAPGEVEL EN BEIDE VERVANGEN. VERVOLGENS EEN MUUR MET POORTDOORGANG MET DAARNAAST DE CLEYN STINS

> LEES VERDER OP PAGINA 28

> DE MARKTSTRAAT VAN SNEEK OP EEN UITSNEDE VAN DE VOGELVLUCHTKAART VAN NICOLAAS VAN GEELKERKEN UIT 1616. BOVEN DE LETTER C HET STADHUIS (NOG STEEDS STADHUIS, THANS MARKTSTRAAT 11). HET HUIS RECHTS DAARVAN STAAT OP HET PERCEEL VAN HET HUIDIGE MARKTSTRAAT 13. RECHTS DAARVAN EEN AFSLUITENDE MUUR VAN HET VOORHOF VAN DE GRUITERSMASTINS, EN RECHTS DAARVAN DE CLEYN STINS, DIE KENNELIJK TOEN AL VERBOUWD WAS TOT WOONHUIS

plattegrond vermeldt: "t Stins in Eygendom by den Ed. Heer Jr. Duco Martena van Burmania'. Deze Duco was van 1647 tot 1671 grietman van de grietenij Wymbritseradeel en bewoonde de Epemastate in Ijsbrechtum. Door de aanpassing van de legenda wordt de indruk gewekt dat Schotanus' plattegrond in 1664 geheel werd geactualiseerd. Maar dat is in tegenspraak met het op dezelfde plattegrond toegevoegde stadssilhouet van de stad vanuit het noordwesten, waarop de Gruytemastins niet voorkomt, maar wel het Hooghuis. Dit in 1618-19 door de edelman Ids Albarda in de Wijde Burgstraat gebouwde huis was voorzien van een imposante toren met peervormige spits, die we op het stadssilhouet ook zien.¹⁵ Men moet toch concluderen dat de Grote Stins in 1664 niet meer aanwezig was. De vraag is waarom de toren in de loop van de tijd niet verdween uit de stadsplattegronden, terwijl de naam van eigenaar van het perceel van de verdwenen toren wel door Schotanus op zijn plattegrond werd aangepast? Waren zowel de stad Sneek als het geslacht Martens

¹⁵ Zie voor het Albedahuis: Napjus 1826, p. 68 en Elward en Karstkarel 1990, p. 157. Het pand werd in 1738 gesloopt

> EEN BEWAARD GEBLEVEN WAPENSTEEN MET HET FAMILIEWAPEN VAN BURMANIA. DE FAMILIE BURMANIA BEWOONDE SINDS 1641 HET GRIETMANSHUIS. DE STEEN IS IN DE WESTELIJKE MUUR VAN DE ENTREEGANG VAN MARKTSTRAAT 19 INGEMETSELD

van Burmania misschien zoek naar anciënniteit en prestige waarvoor ze de grote toren konden gebruiken?

CONCLUSIE

Dat een stadsbestuur zich in de vroege zeventiende eeuw inzette voor het behoud van een middeleeuwse toren van een particulier is opmerkelijk. We kunnen slechts gissen naar de beweegredenen. Het pand stond naast het stadhuis en zal dit stadhuis meer aanzien hebben gegeven, en misschien ook wel de nodige anciënniteit. Dat steunde het stadsbestuur mogelijk in de onderlinge competitie die er in de eerste helft van de zeventiende eeuw ongetwijfeld tussen de elf Friese steden bestond. De activiteiten van de Sneekse magistraat pasten wel in de tijdgeest. De Staten van Holland lieten in 1598 op verzoek van prins Maurits de vierkante Mauritstoren bouwen aan de rand van het Haagse Binnenhof, dat door Maurits vanaf 1600 werd bewoond. In 1618 zou de stad Delft, die haar stadhuis door brand had verloren, een nieuw stadhuis bouwen, waarin de middeleeuwse toren van de voorganger werd geïncorporeerd.¹⁶

Verder had de Gruytemastins als een van de drie 'uitstekende gebouwen', volgens de achttiende-eeuwse stadshistoricus Napjus, de functie hooggeplaatste personen, zoals de Oranjes, als die de stad aandeden, tot passend logement te dienen. Als tegenprestatie kregen de eigenaren jaarlijks van de stad acht kannen wijn en waren zij bevrijd van stedelijke lasten.¹⁷

Een antwoord te geven op de vraag waarom de edelman Sicke van Dekema, wiens familie haar naam ook aan de toren had verbonden, dit 'adelssymbool' in een stad wilde slopen, is niet

eenvoudig. Het is mogelijk dat voor de academische geschoolde Sicke, die door zijn Grand Tour door Spanje en Italië kennis had gemaakt met de 'moderne' renaissance, de middeleeuwse toren uitgevoerd in 'ouderwetse' gotiek geen symbool van de ouderdom van het geslacht was, zoals bij andere middeleeuwse adellijke geslachten in de loop van de zeventiende eeuw.¹⁸ We kunnen ons voorstellen dat het onderhoud van de toren voor hem te kostbaar werd, temeer daar, zoals bij de opgravingen in 1984-85 werd vastgesteld, de funderingen niet optimaal waren uitgevoerd. Naar de reden waarom de sloop van de Grote Stins tijdens Sickes leven niet tot uitvoer kwam, kunnen we eveneens slechts gissen. Besloot hij vanwege zijn gevorderde leeftijd het plan niet meer uit te voeren? Was hij toch overgehaald door de stad? Of was hij zich inmiddels ook bewust geworden dat het bezit van een middeleeuwse toren voor zijn familie een belangrijk symbool kon zijn, in de tijd dat oude torens, in het bijzonder woontorens, een 'revival' doormaakten? Uiteindelijk zou de toren niet door de in 1625 overleden Sicke worden gesloopt, maar door een latere generatie. ■

16 A. de Vos, 'Propaganda voor Staat en Huis; Maurits en de bouwkunst', in: K. Zandvliet (ed.), *Maurits Prins van Oranje* (Amsterdam-Zwolle 2001), p.127-128; Enkenkel en Ottenheym 2017, p. 273-274

17 Napjus 1826, p. 78

18 B. Olde Meierink, 'De Grote Toren als adelssymbool?', in: *Jaarboek Virtus* 4 (1997), p. 1-10

> PENTEKENING VAN DE HAND VAN JAN BULTHUIS, DE AFBEELDING GEEFT DE SITUATIE NA DE BOUW VAN HET GRIETENIJHUIS IN 1761 EN DE VERHOOGING VAN HET STADHUIS IN 1760-63 MET EEN VERDIEPING

BOEKEN

> Fred Vogelzang

W. Verstegen, *Vrije wandeling. Het parlement, de fiscus en de bescherming van het particuliere Nederlandse natuurschoon. De Natuurschoonwet tussen 1924 en 1995. Historia Agriculturae 47* (Groningen/Wageningen 2017), ISBN 978 90 367 9440 4

De ondertitel, qua lengte een negentiende-eeuwse roman waardig, laat precies zien waar dit boek over gaat. De datum van 1924 had echter nog wat opgerekt mogen worden, want auteur Verstegen laat zien dat al in 1896 een bepaling in de wet stond, die feitelijk de Natuurschoonwet voorafschaduwde. Eigenaren van buitenplaatsen die hun bezit openstelden voor wandelaars, konden een belastingverlaging tegemoet zien. En dat was precies de kern van de wet die in 1928 werd aangenomen. De dreigende economische teloorgang van buitenplaatsen en landgoederen, de neiging van eigenaren om hun bezit af te sluiten voor publiek en het verdwijnen van veel houtopslag op particulier grondbezit, brachten al voor de Eerste Wereldoorlog mensen in het geweer om hier maatregelen tegen te organiseren. In 1924 werden deze initiatieven, die al hadden geleid tot een Noodboswet en Boswet, meer toegespitst op natuurschoon, ook door deelname in de discussie van Natuurmonumenten, de Bond Heemschut en Staatsbosbeheer. Men was het eens dat vooral de belastingdruk de oorzaak was van de negatieve processen rondom particuliere landgoederen in Nederland. Vooral successierechten dwongen eigenaren tot afstoting van bezit en verkoop van houtopstand. Daardoor werden niet alleen de particuliere eigenaren benadeeld, maar verloor het Nederlandse publiek ook de mogelijkheid om door de prachtige natuur op de landgoederen te wandelen. De oplossing werd gevonden in tegemoetkoming in de belastingen, een tegemoetkoming die flink hoger werd als het bezit werd opengesteld. In 1928 tenslotte werd de nieuwe Natuurschoon-

wet aangenomen. De wet kende een aantal zwakke punten – zo was hij vooral gunstig voor grote landgoederen, die relatief het minste last hadden van de economische omstandigheden. Bovendien werden met name de landgoederen in het westen des lands benadeeld door de veel grotere overlast van het publiek, waardoor eigenaren daar vaak niet anders konden dan de zaak gesloten houden, waarmee ze broodnodige gunstige belastingtarieven misliepen. Ondanks dat heeft de NSW zeker tot de jaren zestig goed gefunctioneerd.

De auteur heeft het boek in een aantal perioden ingedeeld, waarbij duidelijk wordt dat de sterk gewijzigde maatschappelijke en vooral economische situatie na 1960 de wet deels overbodig heeft gemaakt. De NSW is dan ook in 1989 aangepast, al werkt hij op hoofdlijnen nog hetzelfde. Interessant in deze studie zijn sommige zijpaden, zoals de steeds weer opduikende discussie over de oprichting van een Nederlandse variant van de National Trust. Het boek is goed geschreven en brengt een belangrijk onderwerp onder de aandacht. Des te meer valt het tegen hoe karig de opmaak en de uitgave zijn. Ondanks dat is het te hopen dat het boek ieder die geïnteresseerd is in kastelen, buitenplaatsen en landgoederen weet te bereiken.

A. Lisman en J. van de Water, *Een buitenplaats in detail. Vreedenhoff aan de Vecht* (Amsterdam 2017), ISBN 9789079156375

De buitenplaats Vreedenhoff aan de Vecht is vooral beroemd vanwege het indrukwekkende achttiende-eeuwse sierhek aan de Straatweg. Begin achttiende eeuw kocht de schatrijke Amsterdamse koopman Andries Pels de buitenplaats, waar hij de zomers doorbracht, zoals vele van zijn stadgenoten dat deden langs deze Utrechtse rivier. In 1749 kocht Pieter Trip Vreedenhoff, brak het oude huis af en bouwde het huidige hoofdhuis. Hij is ook de opdrachtgever van de smid die het hekwerk heeft gemaakt. Het huis is sindsdien vele malen van eigenaar gewisseld, maar telkens wist Vreedenhoff zijn nieuwe eigenaar dusdanig te bekoren dat deze de zaak verder verfraaide en zorgvuldig onderhield. Het effect is een bijna perfect harmoniërend nog steeds bestaand ensemble, dat met grote liefde ook door de huidige eigenaar in stand wordt gehouden. Het boek is één grote liefdesverklaring aan het huis. Na een korte historische inleiding wordt door middel van prachtige foto's werkelijk ieder detail haarscherp in beeld gebracht en voorzien van een kort commentaar. Geen onderdeel is daarbij te min: niet alleen grotere objecten als

trappen, wandbespanning en serres, maar ook een wc-rolhouder of een kledinghaakje zijn met dezelfde zorgvuldigheid in beeld gebracht. Uiteraard is veel van het afgebeelde vrij recent, ook al vanwege de verschillende restauraties en aanpassingen waarmee oudere elementen zijn vervangen, maar het boek geeft een prachtig beeld van een buitenhuis als Gesamtkunstwerk. Het bevat 'everything you always wanted to know about' Vreedenhoff, en als je het al niet durfde vragen, alle antwoorden zijn in dit koffietafelboek te vinden.

M. Fannee, *Heren van Warmond en Woude 985-1503* (Warmond 2017), geen ISBN

Al in de negende eeuw wordt UUarmelde, het huidige Warmond, in een bezittingenlijst van de Utrechtse bisschop genoemd, en ook archeologisch onderzoek onderbouwt dat er in die periode sprake is van een nederzetting. In de elfde eeuw is er ook sprake van een kerk. De auteur wil aannemelijk maken dat er al veel eerder een godshuis aanwezig was en dat lokale adel in de stichting daarvan een rol speelde, maar feitelijk ontbreken daarvoor de bronnen. Na grote overstromingen in de twaalfde eeuw vonden grootschalige ontginningen plaats rond Warmond en Woude, waarin ook lokale adel of ministerialen een rol speelden. In een historische bron uit 1201 komt een Frank van Warmond voor, de eerste heer van vlees en bloed. Zijn bezittingen kwamen via huwelijk in handen van het geslacht Van der Woude, afkomstig, zo stelt de auteur, van het nabijgelegen 'Woud', een ontginningsgebied ten zuidwesten van Delft. De eerste die herkenbaar in beeld komt, is Jacob XI van der Woude. Voor hem was dit huwelijk met een Van Warmond een opstap naar een sociaal hogere laag. Kastelen komen op dat ogenblik ook in het verhaal voor, omdat de familie Van Teylingen het in mannelijke lijn uitsterven van de Van Warmonds aangrijpt om twee kastelen te bouwen, om zo haar invloedssfeer uit te breiden in het machtsgebied van de nieuwbakken heer van Warmond. De elfde Jacob wordt hypothetisch in een lange rij van eerdere heren Van der Woude geplaatst, maar op betrouwbaarder terrein begeeft de auteur zich in de hoofdstukken hierna, waarin telkens de volgende Jacob, van nummer twaalf tot veertien centraal staan. Dan is er even een Jan van der Woude, die als heer optreedt omdat zijn oudere broer Jacob vroeg overleed. De reeks gaat dan verder tot Jacob XVII, die zonder mannelijke nakomelingen overlijdt en daarmee de laatste heer uit de familie Van der Woude is. De individuele biografieën van de heren van Warmond en Woude geven zicht op hun respectievelijke omstandigheden: sommigen

leven in een tijd van strijd en oorlog, zijn daar actief in betrokken en maken veldslagen en belegeringen mee, anderen zijn vooral als waterschapsbestuurder actief, doen grote schenkingen aan kloosters en kerken, of proberen uit de wind te blijven in onrustige tijden waarin een foute keuze kan leiden tot kwalijke gevolgen. De auteur zet per persoon de bronnen die er zijn op een rij en probeert op basis daarvan een levensverhaal te vertellen. Dat is gezien de beschikbare informatie vaak lastig: het zijn incidenten, van verschillende betekenis en zwaarte, die soms lastig te duiden zijn door gebrek aan context. Dat maakt het geheel soms ook wat opsommerig en asymmetrisch. Over de mensen zelf is vaak weinig bekend. Kastelen komen regelmatig maar oppervlakkig in het verhaal voor, als uitvalsbasis of woning, als object van vernieling of door de aanwezigheid van rekeningen betreffende reparatie of wederopbouw. Het boek is nogal slordig vormgegeven, de tekst slingert om de niet altijd ter zake doende afbeeldingen heen, wat de leesbaarheid niet ten goede komt. ■

KASTEEL & BUITENPLAATS OOK IN 2018 VERTELLER VAN HISTORIE

advertentie

"In de middeleeuwen had Eymerich een verdedigingsfunctie als centrum van de vrije heerlijkheid Heeze, Leende en Zegebuichten. Nu is het middeleeuwse slot onderdeel van kasteel Heeze.

Sinds 1760 is de naam van onze familie hieraan verbonden. Zelf ben ik hier drie tot vier dagen per week aanwezig om van alles te regelen. Er is veel te doen. Een deel wordt bewoond door mijn vader, de muscale stijlhamers zijn toegankelijk voor publiek en het slot en het koetshuis worden verhuurd voor evenementen. Gelukkig wordt de stichting bijgestaan door veel vrijwilligers.

Heeze is een van de weinige kastelen in Brabant die nog authentiek zijn ingericht. Mijzelf sprekt het geheel van het complex aan. De gebouwen, de inrichting, de omgeving met grachten en landerijen, de geschiedenis, ze vormen een uniek samenhangend geheel."

*S.E. baren van Tuyll van Serooskerken
bestuurder van de Stichting
Kasteel Heeze*

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

De kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700